

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИКОНОМИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ НА БЪЛГАРИЯ С ГДР ДО 1953 Г. В ТАЛВЕГА НА СЪВЕТСКАТА DEUTSCHLANDPOLITIK

РАДОСТИНА ЙОТОВА

*Radostina Yotova. POLITISCHE UND WIRTSCHAFTLICHE BEZIEHUNGEN BULGARIENS
MIT DER DDR BIS 1953 IM TALWG DER SOWJETISCHE DEUTSCHLANDPOLITIK*

Der Artikel untersucht politische und wirtschaftliche Beziehungen zwischen Bulgarien und der Sowjetische Besatzungszone und DDR bis 1953 parallel mit der Sowjetisch-Ostdeutsche Beziehungen in derselben Zeit. Zuerst sind die verschiedene Etappen der sowjetische Deutschlandpolitik und die verschiedene Forschungsprobleme, die damit gebunden sind, uebersehen. Wegen der Abhaengigkeit Bulgariens von der UdSSR in Grundfragen der Aussenpolitik ist kein Raum fuer selbststaendige bulgarische Schritte in der Deutschlandfrage. Trotzdem waren die bilateralen Beziehungen nicht frei von Widerspruechen. In die Kontakten zwischen der VRB und der DDR ist Prioritaet der Aussenhandelbeziehungen gegeben. Dort sind die genteilige Interessen der beiden Staaten klar zu sehen. Trotz aller Solidaritaet mit der DDR hat die VRB oftmals ihre eigene Interesse ins Auge gefasst. Als Hauptprobleme stellten sich die Fragen ueber die Preise, die Liefertermine und die Lieferschwierigkeiten der beiden Laender. Trotz der immersteigende Warenaustausch wurde in diesem Period kein langfristiges Wirtschaftsabkommen abgeschlossen. Wegen der Nichterfuellung des Handelsabkommens ist jedes jaht mit ein Handelsdefizit seitens DDR geendet.

В българската историография липсва цялостен поглед върху контактите на България с Германската демократична република в първите следвоенни години¹. Единственото подобно изследване е студията на германския историк К. Винклер, посветена на отношенията между България и ГДР 1949–1957 г.² Няколко студии поставят отделни проблеми, свързани с тези отношения. Такива са изследванията на Е. Калинова за пътя, по който се стига до разделянето на Германия и възникването на двете германски държави³, и студията ѝ върху позицията на Съветския съюз и свързаното с нея отношение на България по германския въпрос до средата на 50-те години⁴, на З. Златев – за търговията между България и Съ-

ветската окупационна зона на Германия⁵, и на Г. Никова – върху търговските връзки между България и ГДР до 1956 г.⁶ Повече интерес сред историците предизвиква съдбата на германските задължения към България и на българските опити за получаване репарации от Германия⁷. Затова цялостният поглед върху политическите и икономическите отношения на България със Съветската окупационна зона и ГДР в контекста на съветската политика по германския въпрос е предизвикателство, което си струва да се приеме.

СЪВЕТСКАТА DEUTSCHLANDPOLITIK⁸ И СЪЗДАВАНЕТО НА ГДР

Развитието на германския въпрос от края на Втората световна война до образуването на двете германски държави отдавна е предмет на историкографски интерес⁹. Въпреки това поради все още затруднения достъп до документите на бившия Съветски съюз много въпроси остават и до днес неизяснени. Главните от тях са: кога Съветският съюз взема решението за създаване на самостоятелна източногерманска държава, дали това е отговор на стъпките на западните съюзници, или те са само повод за осъществяване на отдавна замисленото съветско решение, както и дали Сталин действително е искал създаването на една обединена неутрална Германия, или това е само поредния пропаганден ход за спечелване на западното обществено мнение. Най-много спорове предизвиква тезата на Вилфрид Лот за ГДР като „нежеланото дете на Сталин“¹⁰. Според Лот Сталин не е искал нито отделна източногерманска държава, нито е имал намерение да строи социализъм в Германия. Но докато неговите намерения са били да изгради една обединена демократична Германия, която няма да представлява заплаха за Съветския съюз и ще осигури на последния достъп до богатите ресурси на Рур, Валтер Улбрихт¹¹ е бил този, който се е стремил и в крайна сметка е постигнал създаването на ГДР и изграждането на социалистически обществен ред в нея. Аргумент за тази теза са бележките на Вилхелм Пик от разговорите му със Сталин и други ръководители на СССР. Най-категорично тази теза е опровергана от Герхард Ветиг. Според него, с оглед голямата зависимост на ръководството на ГЕСП от окупационните власти, на този етап предприемането на каквито и да било самостоятелни стъпки от страна на Улбрихт са изключени. Също така употребата на термини като „демокрация“, „антифашистко-демократичен ред“ и „единна, демократична и миролюбива Германия“ от страна на Сталин съвсем не трябва да бъдат схващани буквално, както това прави Лот¹². Ветиг застъпва тезата за следването от Сталин тактика на „зигзагообразното“ изграждане на социализма в ГДР, с максимум предпазливост, базираща се не на директната атака, а на изчакването на подходящия момент и възползването от предоставените възможности¹³. Основателен изглежда въпросът, повдигнат от някои изследователи, доколко изобщо съветското ръководство е разполагало с дългосрочни планове по отношение на Германия. Според Х. Адомайт ця-

лото развитие на събитията говори за това, че Съветският съюз след 1945 г. е нямал никакъв конкретен отговор на германския въпрос, а е следвал политиката да си осигури максимум свободно пространство за действие в зависимост от развитието на събитията¹⁴.

Минавайки през фазата на сътрудничество със Запада по германския въпрос до 1947 г., през началото на разрива и първата берлинска криза през 1948 г.¹⁵, краен резултат на съветската политика в този период е създаването на Германската демократична република през октомври 1949 г. Кои са най-важните етапи, маркиращи този процес? Една от първите стъпки на Сталин е създаването на местна опора на властта и бъдещ инструмент за провеждане на съветските решения чрез обединяването на сравнително маргиналната Комунистическа партия с традиционно влиятелната в германския политически живот Социалдемократическа партия в Германска единна социалистическа партия. Форсирането на този процес е породено от опасенията Германската комунистическа партия да не остане в подчинена позиция, изгубвайки надпреварата в бъдещи избори. Начело на новата партия застават опитният комунистически функционер и политемигрант в Съветския съюз Валтер Улбрихт и социалдемократът Ото Гротевол. Но привидният паритет в ръководството на новата партия скоро остава само на хартия, не без активната помощ на Съветската военна администрация в Германия. През януари 1947 г. в разговор с ръководството на новата партия Сталин формулира основната ѝ външнополитическа задача на този етап – да стане най-активния защитник на националното единство на германския народ, използвайки лозунга за обединение като политическо оръдие¹⁶.

Още през 1945 г., първоначално като помощен орган към Съветската военна администрация (СВАГ), е основано Германско централно управление за вътрешните работи. През юни 1947 г. е създадена и Германската стопанска комисия, която през следващата година с разширяването на своите функции се превръща в своеобразно правителство, доминирано от ГЕСП. Още през втората половина на 1948 г. тя обявява двугодишен план за възстановяване на индустрията за годините 1949–1950 и с това слага началото на въвеждането на централизирания планов модел в икономиката на Съветската окупационна зона. Макар да не следва открито модела на развитие на останалите държави от Източния блок, още от 1947 г. нататък, паралелно със стъпките за изграждане на местни управленски структури, в СОЗГ се наблюдават и редица сходни с останалите страни моменти. Първоначално това развитие протича под формулирания от Антон Акерман лозунг за „германски път към социализма“, но от 1948 г. все по-открито се поема в посока възприемане на съветския модел. Най-отчетливо това се проявява в изграждането на ГЕСП, която от своя Втори конгрес през септември 1947 г. окончателно се ориентира към възприемане на маркс-ленинската идеология. По същото време останалите две партии – Християндемократическият съюз и Либералдемократическата партия – са принудени да влязат в общ блок с ГЕСП, наречен Национален фронт на демократична Германия¹⁷ (НФДГ). През

следващата година, с цел откъсване на част от членската им маса, са създадени партиите – сателити на ГЕСП Националдемократическа партия и Германска селска партия, които също влизат в НФДГ.

Паралелно със създаването на собствен полицейски и репресивен апарат, доминиран от съветските съветници, от 1947 г. в ход са и плановете за създаване на собствени въоръжени сили, но с гриф „строго секретно“¹⁸. По същото време един от лайтмотивите на съветските обвинения към Запада, възприет скоро и от всички държави от Източния лагер, става обвинението за „ремилитаризацията на Западна Германия“.

Решителната стъпка към изграждането на сепаративна източногерманска държава, макар и пропагандно обявено като инициатива за постигане държавното единство на Германия, става свикването на Германския народен конгрес през декември 1947 г.¹⁹ На втората си сесия през март 1948 г. той обявява създаването на Германски народен съвет със задачата да изработи конституция на бъдещата държава. Междувременно Съветският съюз, който твърдо обявява себе си за единствения защитник на общогерманското единство, остро реагира на Лондонските решения на трите западни сили от лятото на 1948 г. за обединението на зоните им и включването на Западна Германия в „плана Маршал“. Съветският отговор е конференция на министрите на външните работи на източноевропейските страни във Варшава и заявление, осъждащо Лондонските решения²⁰. След неуспеха на берлинската блокада и Парижката конференция на министрите на външните работи на великите сили окончателното образуване на двете германски държави остава само формален акт, който трябва да бъде обявен. Но и този път Сталин „великодушно“ предоставя първенството на Запада, запазвайки за себе си за пореден път ролята на най-верния защитник на общогерманските интереси, а за ГДР – тази на истинското отечество на всички германци, единствено изпълнило потсдамските решения за денацификация, демилитаризация и демократизация. Формалното провъзгласяване на новата източногерманска държава става на 7 октомври 1949 г., когато излъченият от Третия народен конгрес Германски народен съвет се преобразува във Временна народна камара и приема конституцията на ГДР²¹. За президент е избран ветеранът комунист – 73-годишният Вилхелм Пик, а за министър-председател – Ото Гротевол. Но реалната власт е съсредоточена в ръцете на амбициозния Валтер Улбрихт, който няколко месеца преди това е поел новосъздадения пост *генерален секретар* на ГЕСП. СВАГ се реорганизира в Съветска контролна комисия, която запазва правото си на надзор върху дейността на институциите. С това ГДР обявява своето излизане на международната сцена като самостоятелен субект с претенции да бъде единствената истинска германска държава, а развитието на германския въпрос навлиза във фазата на борбата за легитимност²², в която, наред с големите играчи в лицето на великите сили, участие, макар и скромно, вземат и останалите държави, сред които е и България.

БЪЛГАРИЯ И СОЗГ – ТРУДНИТЕ ПЪРВИ СЪПКИ

Неуреденото международно положение на България до пролетта на 1947 г., както и тясната обвързаност със съветската външна политика след това, оставят тясно пространство пред възможностите за предприемане на самостоятелни български стъпки спрямо СОЗГ. България подкрепя политиката на Съветския съюз по германския въпрос, вземайки участие във Варшавската конференция на министрите на външните работи, но интересите ѝ на този етап са насочени много повече към въпроса за българските вземания от Германия, възникнали в резултат на двустранните договори и споразумения с Третия райх²³.

Първите дипломатически контакти носят по-скоро проучвателен характер. Още през октомври 1945 г. в Берлин е изпратен българският военен представител в Унгария ген.-майор Матеев с цел запознаване с българската колония там и проучване на въпроса за репатрирането на българските граждани обратно в родината²⁴. В края на 1947 г. е направен опит за делегиране на официална българска мисия в Берлин, която да застъпва българските интереси в четирите окупационни зони. Българско искане пред Съюзническият контролен съвет (СКС) е направено по внушение на съветските представители в него, осъществено по време на пребиваването на българска търговска делегация в Берлин за водене преговори за стокообмен със западните зони²⁵. Изтъкнатият в писмото до СКС от 31 декември 1947 г. аргумент е, че след сключването на мирен договор с България не съществуват никакви формални пречки пред откриването на едно такова представителство, което ще бъде акредитирано не пряко към германската администрация, а към съюзническият съвет. Но западните сили свързват отговора си с вземането от страна на Съветския съюз на благоприятно становище и спрямо получените вече подобни искания от Швеция, Швейцария и някои други страни²⁶. В крайна сметка с напускането на Контролния съвет от страна на съветския представител в него, през март 1948 г. въпросът е изоставен.

Много по-интензивни са контактите между България и СОЗГ в стопанската сфера. Опустошеното от войната, репарациите и демонтажите германско стопанство е благодатна почва за възникването на черна борса с хранителни продукти, цигари и алкохол. При цена за една цигара, равна на половин работническа надница²⁷, скоро след края на войната не само отделни предприемчиви български търговци, но и различни учреждения и предприятия се ориентират към изпращане на представители с цел продажба на български цигари и покупка на коли, машини, резервни части и други необходими за българската индустрия стоки²⁸. При липсата на официално българско представителство в Берлин за извършването на сделки се използва посредничеството на постоянно живеещите там българи.

След сключването на мирния договор и българското Министерство на търговията се ориентира към използване благоприятните възможности за търговия със СОЗГ и през април 1947 г. там е командирована делегация, която да проучи възможностите за покупко-продажба на българс-

ки стоки и за евентуално сключване на търговска спогодба със съветските окупационни власти²⁹. Същия месец като търговски съветник за Берлин заминава Кирил Тотев. Изпращането му там е обосновано с нуждата от закупуване на резервни части за българската индустрия. Но в разгръщането на нормална дейност съветничеството среща редица трудности както поради нередовната комуникация със София, така и поради факта, че не е признато от Съюзническия контролен съвет³⁰.

Първата спогодба за стокообмен и плащания със Съветската зона е сключена на 12 август 1947 г. в Берлин между представителя на българското Министерство на търговията – директорът на външната търговия Иван Тутев, и Управлението за външна търговия при СВАГ³¹. Тя е валидна до август 1948 г. с възможност за автоматично продължение за още 1 година при допълнително съгласуване на вносните и износните листи. В нея не са посочени конкретните количества и цени на стоките, както и условията за транспорт, които ще се договарят при сключването на конкретните сделки. Предвиденият плафон е на стойност 150 хил. долара. Българската вносна листа съдържа предимно произведения на химическата индустрия, както и различни машини, резервни части и оптически и медицински уреди. За износ в ГДР се предвиждат тютюн, пиритна руда и различни селскостопански произведения в пресен и преработен вид³². Но през следващите месеци изпълнението на спогодбата среща редица затруднения, главно поради ниския производствен капацитет на индустрията на СВАГ (50% от довоенния такъв) и липсата на суровини.

Скоро българските стопански ръководители разпознават изгодните възможности, които предлага свободния пазар на СОЗГ. Вследствие няколко доклада на министъра на търговията, Министерският съвет издава редица разпоредби между юни 1947 и февруари 1948 г., с които възлага на ДПП „Металимпорт“ износа и продажбата в Берлин на определени стоки – предимно цигари, спиртни напитки и хранителни продукти – срещу покупката на различни дефицитни стоки и машини, както и срещу свободна валута³³. За тази цел през август 1947 г. в Източен Берлин е открито представителство на българските вносно-износни централи, наречено покупателното бюро, с ръководител Атанас Пепеланов, на което е възложено провеждането на т. нар. сделка „Германска компенсация“. За продажбата на българските стоки на черния пазар в Берлин е използвано посредничеството на живеещите там българи. За мащабите на сделката говорят следните цифри: до месец септември 1948 г. от България са изнесени стоки на стойност около половин милиард лева. Освен реализираната срещу тях свободна валута, от Германия са закупени стоки за около 143 западни и 13 милиона източни марки³⁴. Но при проведената през март 1948 г. ревизия на дейността на бюрото от Иван Тутев са констатирани множество слабости в работата му – закупуване на повредени и лошокачествени стоки, стихийно закупуване на стоки, без да се държи сметка за необходимостта от тях, както и слабости по отношение на отчетността³⁵. Според Тутев основна причина за това е липсата на контрол и ръководство от страна на търговския представител Кирил Тотев³⁶. Поради тази причина той предлага смя-

ната му, като пак по негово предложение на мястото му е назначен значително по-компетентният за този пост Стефан Йотов³⁷. Иван Тугев предлага и реализираните от продажбата на цигари марки да се обръщат в свободни девизи (долари) с оглед най-целесъобразно използване на средствата предвид мнението му, че „развитието на германския въпрос взема такова направление, щото е неизбежно СВАГ да не промени своето сегашно отношение към контрабандния начин на търгуване“³⁸. Но още в началото на следващата година продължаващите нередности в отчетността довеждат и до проверка на сделката от Комисията за държавен контрол (КДК)³⁹. През пролетта на 1949 г. председателят й Димо Дичев излиза с доклад до ПБ на ЦК на БКП, в който се дават данни за липси на стойност около 33 млн. лв., дължащи се както на кражби и повреди по време на транспортирането на стоките, така и на разхищения при временното им съхранение в складовете на югославската търговска мисия. Липси и нередности в отчетността са установени и при закупените в Берлин и изпратени за България стоки. Но предвид на това, че чрез сделката е реализирана печалба за българското стопанство и заради факта, че „самата сделка е от такъв характер, че нейната публичност би изложила авторитета на нашата страна“⁴⁰, КДК предлага тя да бъде одобрена от Министерския съвет, а ръководителят на бюрото Атанас Пепеланов да бъде отзован от Германия, като му се наложи временна забрана да заема отговорна държавна служба. Предложенията са одобрени.

Междувременно се разширява и търговията със СОЗГ по линията на редовния стокообмен. През втората половина на юни 1948 г. в Берлин пристига българска делегация начело с министъра на търговията и продоволствието Кръстю Добрев, която връчва на представителите на Германската стопанска комисия проектолисти за сключване на нова търговска спогодба и покана да изпратят делегация в София за продължаване на преговорите⁴¹. Резултат на водените между 18 и 26 август преговори с Вилхелм Пик и Ото Гротевол като представители на ГСК е сключването на 26 август на нова клирингова „Спогодба за стокообмен и плащания между НРБ и СОЗ на Германия“, валидна до 31 декември 1949 г. Спогодбата урежда и въпроса за преработката на български суровини в предприятията на СОЗГ на изпелеме, както и някои улеснения при транзитната търговия със западните окупационни зони и съседни държави⁴². В доклада до министър Васил Коларов присъстващият на преговорите представител на Външно министерство изрично отбелязва „лекото водене на преговорите и тяхното свършване бърже и без мъчности“⁴³. Стойността на предвидения в спогодбата стокообмен е около 6 млн. долара. Вносната листа съдържа предимно машини и резервни части, различни уреди и инструменти, както и произведения на химическата индустрия, срещу внос на някои важни за германската индустрия суровини като пиритна, манганова и хромовата руда, тютюн и други селскостопански произведения и стоки на хранителната промишленост, някои от които трудно пласируеми в чужбина (овощни пулпове, гроздов мед и др.). Предвид на това, както и на факта, че договорените срокове за доставка

на някои машини са по-кратки, отколкото предлаганите от други страни, спогодбата се преценява от българска страна като успешна⁴⁴.

Но при сключването на конкретните договори за покупко-продажба изникват първите трудности. Въпреки редицата постъпки пред ръководните съветски и германски стопански органи от страна на търговския съветник Йотов, до края на 1948 г. изпълнението на спогодбата остава застрашено както поради трудното пласиране на някои от произведенията на българската хранителна индустрия, така и заради съзнателното ограничаване на продажбите с оглед на очертаващото се голямо пасивно салдо към България⁴⁵. Основна причина за това е, че изпитващата остра нужда от суровини германска индустрия не е в състояние да достави всички договорени по спогодбата стоки, като това се отнася особено за някои по-големи машини. До края на 1948 г. България внася стоки от СОЗГ за 2,5 млн. лв., а изнася такива за 7,4 млн. лв.⁴⁶ Голямото пасивно салдо е покрито през следващата, 1949 г. след проведеното допълнителното уточняване и разширяване на стоковите листи⁴⁷ и последвалия до края на годината засилен внос на стоки от германска страна.

Към края на 1948 и началото на 1949 г. се появяват и първите пречки пред по-нататъшното осъществяване на сделката по компенсацията. Трудностите възникват при издаването на разрешителни за износ на закупени по тази сделка стоки от СОЗГ, като българските представители са предупредени в бъдеще да ограничат покупките си само до западните окупационни зони и западните сектори на Берлин. По отношение на продажбата на български стоки също възникват трудности вследствие засиления контрол над продажбите на черния пазар и въвеждането на някои ограничителни мерки при преминаването на секторните граници. На направените от страна на Стефан Йотов пред съветските окупационни власти постъпки е отговорено, че „продажбата на наши стоки тук неофициално и покупката на стоки от СОЗГ на черно е нарушение на законите и че те не могат да се съгласят с тази наша дейност“⁴⁸. За продължаване продажбите българското бюро е принудено да сключи сделка с дружеството за външна търговия, което има възможност да прекарва стоки в западните сектори, като, съгласно договора, бюрото се задължава да продава само на дружеството. Търговският съветник е принуден да пренебрегне нареждането на българското Министерство на търговията да пласира на дружеството само за да поддържа връзка, а по-големите количества да продава на свободния пазар поради „риска от навличане на редица неприятности от страна на официалните власти, от които вече не могат да се крият тия наши дела“⁴⁹. През август 1949 г., когато съветските власти прехвърлят част от своите функции по отношение на външната и вътрешната търговия на Германската стопанска комисия, Бюрото сключва споразумение с нея, съгласно което бъдещият внос на български цигари ще става само срещу специално издадени вносни разрешения и заплащане на вносна такса. Други български стоки също могат да бъдат внасяни при същите условия, но те ще се продават само в Западен Берлин и западните зони. Всички покупки

на стоки от СОЗГ за в бъдеще също трябва да стават само чрез Германското вносно-износно дружество (ДЕАГ)⁵⁰.

За българския интерес от разширяване на търговията с Германия говори и първото участие на България на възстановения Лайпцигски панаир през 1948 г.⁵¹ За ръководител на официалната българска делегация е назначен Иван Тугев. Но когато делегацията пристига в Лайпциг, оказва се, че освен няколко третостепенни чиновници от управлението на окупационните власти, не присъстват никакви други официални представители чужденци, няма дори отговорно лице от управлението за външна търговия при СВАГ⁵². В тази обстановка Тугев намира за целесъобразно да не изтъква официалния характер на българската делегация, още повече че на панаира освен България не вземат официално участие други чужди държави. Единствените чуждестранни изложители са няколко частни холандски експортни фирми, една египетска фирма и малък югославски щанд с пропагандни материали. Българският павилион показва мостри от традиционните за българското стопанство стоки, но слабото му оформление и лошото качество на изложените мостри не спомагат за доброто представяне на българския износ⁵³.

ГДР В ГОДИНИТЕ НА КЪСНИЯ СТАЛИНИЗЪМ

ГДР официално е призната от Съветския съюз на 15 октомври 1949 г. Проблемът пред съветското ръководство е доколко новата страна да получи правото на самостоятелни действия във вътрешната и външната си политика. Според Герхард Ветиг формалното предаване на управленските функции на ГДР не променя факта, че СССР продължава да ръководи страната, докато новосформираното източногерманско правителство получава само административни компетенции⁵⁴. В условията на липсваща държавна легитимност и несигурност в бъдещето (не само от населението, но и от голяма част от своите създатели на този етап новата държава е възприемана като временно образувание, което след бъдещо разбирателство между победителите ще престане да съществува⁵⁵), ГДР възприема антифашизма като държавнолегитимираща теория, поставяща я в пропагандната битка с Федерална република Германия в ролята на „по-добрата Германия“⁵⁶.

Започналият с войната в Северна Корея процес на обвързване на ФРГ със Запада във военно отношение и Нюйоркските решения на министрите на външните работи на САЩ, Великобритания и Франция за възстановяване на западногерманската военна промишленост и бъдещо участие на страната в обединените западноевропейски въоръжени сили предизвикват нов колективен отговор на Източния блок. В декларация, взета на съвещанието на министрите на външните работи в Прага през октомври 1950 г., Нюйоркските решения са осъдени, отново е предложен мирен договор и изтегляне на окупационните войски, а ГЕСП започва интензивна пропагандна кампания за обединение под мотото „Германци на една часа“. Лозунгът „Борба срещу ремилитаризацията на Западна Германия“

носи значителни предимства за Съветския съюз в очите на световното обществено мнение, но не успява да мобилизира масите в Западна Германия. В крайна сметка въпросът за обединението се сблъсква с непреодолимите противоречия между великите сили по отношение условията за провеждане на общогермански избори.

В областта на конкретните външнополитически стъпки Сталин отново е изпреварен от западните сили, които на 10 март 1951 г. обявяват прекратяването на състоянието на война с Германия. В съветското Министерство на външните работи се обмисля въпросът за предприемане на аналогична стъпка, но опасения предизвикват амбициите на ръководството на ГЕСП по отношение предоставянето на свобода на действие, които отиват по-далече, отколкото Сталин е готов да приеме⁵⁷. Вместо това, с оглед интензифициране на кампанията за обединение, съветското ръководство се насочва към формулиране основите за мирен договор с Германия. Сценарият е инициативата формално да излезе от германска страна като обръщение-молба към великите сили за по-скорошното сключване на мирен договор, което веднага да бъде подкрепено от СССР под формата на нота до трите западни сили с условията за мирния договор⁵⁸. Първият вариант на съветската нота е изработен през септември 1952 г. и в него се съдържа искане за изпълнение на решенията от Ялта и Потсдам за денацификация и демилитаризация на Германия, както и за укрепване на проведените в ГДР „демократични преобразувания“. По-късно, с оглед спечелване на западното обществено мнение, второто изискване отпада от окончателния текст на нотата, давайки на Вилфрид Лот един от най-силните аргументи за тезата му, че през 1952 г. Сталин е бил готов да пожертва изграждането на социализма в ГДР срещу перспективата за една обединена неутрална Германия. Въпросът за целите, преследвани от Сталин с мартенската нота, е един от неизяснените и досега моменти в съветската Deutschlandpolitik, обект на различни интерпретации⁵⁹. Сценарият протича по предварително изработения план. На 13 февруари 1952 г. правителството на ГДР отправя молбата към четирите окупационни сили, чийто текст предварително е одобрен в съветското МВнР, и с това се изчерпва ролята му в тази поредна съветска инициатива. Нотата на Съветския съюз от 10 март 1952 г. отговаря положително на искането на ГДР и съдържа условията за сключването на мирен договор с Германия. Положителен отговор от страна на Запада, според съдържащите се в съветските архиви сведения, нито е очакван, нито желан от Сталин⁶⁰. Според мемоарите на Семьонов Сталин първоначално дори не е искал да даде ход на инициативата, страхувайки се от евентуален положителен отговор на Запада, и едва след уверенията на съветниците си, че това е напълно изключено, дава своето съгласие⁶¹. Според Ветиг тази нова сталинска инициатива се вписва в кампанията за борбата за обединение на Германия и има за цел преди всичко да засили мобилизационните процеси в западното общество и да създаде в Западна Германия опозиционно гражданско движение с комунистически уклон, което да поведе борба за сваляне режима на Аденау-

ер и скъсване съюза със западните сили⁶². Тази теза е в унисон с разпространеното мнение за засилената подозрителност на Сталин и сериозната му загриженост от възможността за предстоящо нападение на Запада срещу Съветския съюз през последните години от живота му.

Опасенията на Сталин за положителен отговор на нотата остават напразни – въпреки готовността на завърналия се на власт във Великобритания Чърчил за постигане на договореност с Изтока и несъгласието на широки обществени среди във Франция с превъоръжаването на Западна Германия, непреклонната позиция на САЩ в подкрепа военната интеграция на ФРГ в Западния блок надделява и нотата е отхвърлена. Съветското ръководство преминава към курс на открито изграждане на социализма в ГДР.

С подкрепата на СКК ръководството на ГЕСП се ориентира към предприемане на редица мерки за „укрепване на демократичната законност“. В подготовка на Втората партийна конференция, която трябва да провъзгласи курса към изграждане на социализъм, ръководителите на ГЕСП отпътуват през април за Москва, където се провеждат две срещи със Сталин. Информация за указанията, получени от съветския лидер, се съдържат в публикуваните бележки на Вилхелм Пик⁶³. Според него на срещата Сталин дава съгласието си за създаването „без шум“ на собствена армия и подкрепата си за провеждането на замислените от ръководителите на ГЕСП процеси срещу политически врагове. Той дава съвет за започване на курс на търпелива, но настойчива колективизация на земята и по-нататъшно одържавяване на индустрията. Съветите на Сталин са оформени във вид на решения на Втората партийна конференция на ГЕСП (9–12 юли 1952 г.), която официално обявява поемането на курс към строителство на социализма в ГДР. Следващите месеци са взети мерки за изграждане на „Казармена народна полиция“, проведена е реформа в административното деление, която премахва и последните следи от местно самоуправление в лицето на формално съществуващите дотогава лендери, в сферата на икономиката са предприети мерки за по-нататъшно развитие на тежката индустрия, особено на металургията и тежкото машиностроене, както и за поощряване образуването на селскостопански производствени кооперации. Засилва се натискът върху частните занаятчии и дребните търговци. ГДР тръгва открито по пътя на възприемане съветския модел на социализма.

УСТАНОВЯВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ГДР

Още на 15 октомври до президента Вилхелм Пик и до председателя на временното правителство Ото Гротевол са изпратени поздравителни телеграми по случай създаването на ГДР съотв. от председателя на Президиума на Великото народно събрание Минчо Нейчев и председателя на Министерски съвет Васил Коларов⁶⁴. Два дни по-късно следва и официалният акт на признаване на новообразуваната държава и решението за

размяната на представителства на ниво дипломатически мисии с нея⁶⁵. С това България става втората страна след Съветския съюз, признала ГДР. Но поради „технически причини“ телеграмата на министъра на външните работи Владимир Поптомов до неговия колега Георг Дертингер от 17 октомври е загубена в МВнР на ГДР; чак на 26 октомври оттам е изпратено извинение до София за закъснялата реакция⁶⁶. Поради кадрови затруднения обаче конкретното изпълнение на решението по размяната на дипломатически представители от българска страна се забавя чак до лятото на 1950 г., когато за извънреден и пълномощен министър в Берлин е изпратен Георги Костов. Политемигрант в СССР от 1923 г., по-късно той се завръща в България и от 1933 г. е член на ЦК на БКП. От октомври 1949 до назначаването си за посланик през май 1950 г. Костов отговаря за стопанския отдел на ЦК⁶⁷. Незнаещ немски език, сам той твърди, че е малко подходящ за поста посланик в ГДР⁶⁸. Но тъй като повечето от кадрите, свързани с Германия у нас по това време са политически неудобни, в случая надделява критерият политическа целесъобразност⁶⁹. Новообразуваното МВнР на ГДР също изпитва затруднение с назначаването на свой представител в София, като първоначално за такъв е определен Петър Флорин, бъдещ завеждащ отдел „Външна политика“ при ЦК на ГЕСП, но в крайна сметка на поста е назначена Анне Кундерман, която встъпва в длъжност през април 1950 г. Но поради липсата на директна телефонна връзка⁷⁰, на редовни полети по линията София – Берлин, както и заради организационни и кадрови проблеми и в двете представителства, дейността им през първите години от създаването им остава ограничена⁷¹. Усилията на българската дипломатическа мисия в този период са насочени предимно към пропагандиране на българските постижения в строителството на социализма, организиране тържествените чествания на българския национален празник и проучване обстановката в ГДР. Още през 1950 г. са проведени редица мероприятия по честването на 9 септември и 50-годишнината на Вълко Червенков⁷², по отражението на 3-годишнината на Димитровската конституция⁷³, по разясняване общественото мнение в ГДР на въпроса за изселването на турците от България⁷⁴. За запознаване с положението в ГДР българският дипломат провежда чести разговори с ръководни партийни дейци и министри. Освен обсъждането на търговските проблеми и текущи въпроси на стокообмена, от тези разговори той получава информация и относно реорганизирането на държавния апарат, образователната⁷⁵ и правосъдната система на ГДР, за редица нововъведения в индустриалното производство, като за тези, към които България проявява интерес, е обещано оказването на техническа помощ⁷⁶. От германска страна е проявяван интерес към опита на българското селско стопанство, особено по линията на кооперирането на земята⁷⁷. В информацията, изпращана от Георги Костов до МВнР по обстановката в ГДР, прави впечатление силната политизация на проблемите и придържането към официалната пропагандна линия на източногерманската и съветската преса. Особено интересен е докладът за проведените през октомври 1950 г. избори в ГДР⁷⁸. След като информира за начина на

гласуването – с открита бюлетина, без плик, като мнозинството от избирателите изобщо не минават през тъмната стаичка, Костов заключава: „Като се има предвид днешната обстановка в Германия, тежкото наследство, което е оставил хитлеровият фашизъм и прякото, неразделено с граници съседство с американския империализъм – става ясно, че в настоящия етап на развитието на ГДР този начин на гласуване бе наложителен... Българският народ гласува при тайно гласоподаване, обаче той още със своята цели десетилетия продължаваща борба против фашизма е дал достатъчно доказателства, че е за мира и народната демокрация, против войната и империализма.“⁷⁹ През август 1951 г., по време на провеждащият се в ГДР Трети международен фестивал на младежите и студентите за мир⁸⁰, пълномощният ни министър осъществява две срещи с министъра на държавната сигурност на ГДР В. Цайсер. Срещите са във връзка със засилените мерки за предотвратяване на евентуални провокации спрямо българската група от страна на намиращите се в Западен Берлин „български контрареволуционни емигрантски централи“⁸¹. Цайсер изразява своето недоволство от недоброто проучване и подбор на включените в състава на групата младежи⁸². Като уронващо престижа на страната е определено от Костов и поведението на влизащите в състава на представителната ни група писатели Ст. Даскалов, Б. Божилов и Челкаш, изпращането от София на няколко хиляди пропагандни плакати с пречупения хитлеристки кръст, както и др. пропуски и организационни слабости, допуснати от наша страна⁸³. С българската група пътува и официална 6-членна делегация начело с Тодор Живков, който се среща със секретаря на ЦК на ГЕСП Ф. Олснер. Двамата разменят мнения по въпроси, свързани с партийната пропаганда, работата на идеологическия фронт, както и политическото и стопанското положение на ГДР и ФРГ⁸⁴.

На пръв поглед двустранните отношения между двете държави в тези първи години протичат рутинно. От 23 до 25 септември 1950 г. в рамките на обиколката на всички страни от Източния блок делегация на временното правителство на ГДР начело с Валтер Улбрихт посещава София. Резултат от това посещение са няколко документа, подобни на вече подписаните между ГДР и останалите страни от Източния блок. Първият от тях е „Декларация на правителството на НРБ и временното правителство на ГДР за установяване на траен мир в света и за разширяване на сътрудничеството между двете страни“⁸⁵. Декларацията играе ролята на договор за приятелство и взаимопомощ, който не може да бъде сключен поради все още неуредеността международно положение на ГДР. В нея е подчертана признателността на двете държави към Съветския съюз и общата им задача за борба срещу милитаризацията на Западна Германия и за обединението на Германия, както и намерението им да поставят своите двустранни отношения на базата на суверенитета и равноправието. Освен съвместната декларация са подписани и „Протокол за финансиране на извънтрговските плащания“ и „Споразумение за културно сътрудничество“⁸⁶. В доклада на пълномощния министър относно отражението на споразуменията в ГДР изрично се подчертава голямото значение на

постигнатите резултати в стопанската област, по-специално на договорената извън редовния търговски договор доставка на 1100 тона тютюн допълнително, както и солидарността, изразена в словото на министър-председателя Червенков със становището на правителството на ГДР по повод Нюйоркските решения, и актива, който тези български стъпки носят за властта в навечерието на предстоящите на 15 октомври избори⁸⁷. През 1951 г. при посещението на министъра на пощите и съобщенията Цола Драгойчева в Берлин са подписани и три пощенски договора – договор за пощенската служба, за службата за далекосъобщенията и договор относно размяната на пощенски колетти между НРБ и ГДР⁸⁸.

На международната сцена България плътно следва съветската линия по германския въпрос. Тя участва и на Пражкото заседание на министрите на външните работи на страните от Източния блок през октомври 1950 г. На 12 юни 1952 г. Българската телеграфна агенция оповестява декларацията на българското правителство, осъждаща подписването на т. нар. Общ договор от Западна Германия⁸⁹. Дотогава само Румъния е излязла с такава декларация.

Още преди създаването на ГДР са установени връзки между БКП и ГЕСП. През 1948 г. по време на воденето на търговските преговори в България Вилхелм Пик и Ото Гротевол се срещат с Георги Димитров, изнасят и информация пред ПБ на ЦК на БКП за положението в Германия и работата на ГЕСП⁹⁰. През юли 1950 г. в делегацията на БКП за конгреса на ГЕСП участват Минчо Нейчев, Елена Гаврилова и Митко Григоров⁹¹. През декември 1950 г. при посещението на Антон Югов в ГДР във връзка с доставката на някои машини той взема участие в честването 75-годишнината на Вилхелм Пик като представител на БКП⁹². На втората партийна конференция на ГЕСП юли 1952 г. като делегати на ЦК на БКП участват Енчо Стайков и Начо Папазов⁹³. Същата година по случай 70-годишнината на Георги Димитров в Лайпциг е открит негов музей в присъствието на генералния секретар на ГЕСП Валтер Улбрихт и президента на ГДР Вилхелм Пик. Представител на ЦК на БКП на тържеството е Елена Червенкова. Годишнината е отбелязана и с тържествени събрания в Берлин и цялата ГДР, както и с преименуване завода за тежко машиностроене в Магдебург и други обекти на името на Г. Димитров⁹⁴.

Но още през първите години се появяват и някои проблеми в двустранните отношения на България с ГДР. Един от тях е свързан с някои все още неизкоренени стереотипи от миналото и в двете страни. Винклер споменава в студията си върху отношенията между България и ГДР за чести податки в документите на МВнР на ГДР, когато от българска страна източноевропейският партньор не се разглежда като равнопоставен субект на политическата сцена⁹⁵. Става въпрос предимно за случаи на пренебрегване на немските учреждения и обръщане по редица въпроси директно към съветските окупационни власти⁹⁶ или забравяне на правителството на ГДР при изпращане покани до приятелските страни по случай националния празник на България. С оглед претенциите си през първите години за представителство на целия германски народ, от страна на ГДР се следи с

подозрителност и недоволство и неотслабващият български интерес към Западна Германия, породен главно от икономически причини⁹⁷. Но българите не са единствените, които имат проблеми с възприемането на новия партньор. В един доклад на пълномощния министър Костов се споменава, че въпреки доверието и вниманието, с което се ползва българската мисия, „...в някои звена на държавния апарат се чувстват по някой път в това отношение неизживяни от тях разбирания за тия наши стари отношения. И нам се налага от време на време деликатно да им напомняме, че сегашна България е нова, демократична България, строяща социализма, и че тя не е нито сателит на Германия, нито колония. Но това, разбира се, трябва да бъде много деликатно казано, защото не бива по никой начин да се накърняват нашите дружески отношения“⁹⁸.

Друг проблем в двустранните отношения на този ранен етап е свързан с дейността на германските специалисти в България. През 1948 г. Министерство на индустрията сключва договор с 30 германски инженери и техници да дойдат на работа в български индустриални предприятия⁹⁹. До края на 1949 г. в България пристигат 18 от тях, а командироването на останалите 12 предстои. Те са разпределени на работа в различни български предприятия срещу заплата, равна на 1 и 1/2 от заплатата на съответните български специалисти. Но със започналите в края на 1949 г. в България чистки, в които са отстранени и голяма част от получилите образования си до войната в Германия стопански и технически кадри, както и ориентирането към съветска помощ и специалисти¹⁰⁰, зачестяват оплакванията от страна на германските специалисти за лошо отношение към тях и неправилно включване по специалности, както и многобройните им искания за увеличение на заплатите, посрещнати с отказ от страна на министерството. Мотивът на отказа е, че заплатата им превишава значително не само тази на съответните български специалисти, но и на работещите в България съветски такива. След изготвянето на характеристика на дейността на всеки отделен специалист (в справките преобладават обвинения в недисциплинираност, битово разложение, надменно или профашистко поведение и недостатъчна квалификация¹⁰¹) Министерството на индустрията излиза с мнение да се продължат договорите на петима от тях, които са нужни на отделните предприятия, като им се увеличат заплатите и се задоволят и други техни искания, а на останалите да бъде анулиран, вкл. на тези, с които е сключен договор, но още не са пристигнали в България¹⁰². Но оплакванията на останалите у нас специалисти продължават и след това и въпросът стига до дипломатическата мисия на ГДР, която неколkokратно моли за намесата на българското МВнР¹⁰³. Същата година договорът и на последните от тях е анулиран и през 1951 г. те се завръщат в ГДР. Официален протест от германска страна или опит за подкрепа на исканията им не е предприет¹⁰⁴.

Много по-големи и трудно разрешими се оказват проблемите в търговските отношения между двете страни.

КРЕДИТИРАНЕ НА НУЖДАЕЩИЯ СЕ ИЛИ НУЖДАЕЩИЯТ СЕ КРЕДИТИРА?

Първите проблеми възникват във връзка с компенсационната търговия. През 1950 г. българското бюро продължава своята дейност по продажбата на цигари и други стоки на свободния пазар под контрола на ДЕАГ, но обвиненията на немската страна за контрабандна дейност не спират и през юни 1950 г. търговският представител Йотов и ръководителят на бюрото Стефанов са поканени за преговори, на които се постига споразумение всички налични български цигари да бъдат закупени от ДЕАГ, чрез която и занапред да става продажбата на български цигари в Източна Германия. Остава нерешен въпросът за количествата цигари, които ще се внасят в бъдеще от България (ДЕАГ предлага само 50 тона, а българската страна по настояване на Министерството на външната търговия в София иска контингент от 150 тона), както и цената, по която те ще се продават. Няколко дни по-късно полицията в Източен Берлин предприема акция за ликвидирание на черната търговия, в хода на която са блокирани и складовете на българското бюро, обслужващият персонал е арестуван, а всички налични стоки са конфискувани. Скоро в държавните магазини на ГДР започва продажбата на конфискуваните български цигари, облепени с германски бандероли, на високи цени. За изясняване на проблема на 3 август 1950 г. в ЦК на ГЕСП се провежда заседание¹⁰⁵ в присъствието на новоназначения пълномощен министър в Берлин Георги Костов, търговският представител Йотов и ръководителя на бюрото Стефанов. От немска страна прозвучава оплакването, че 80% от българските цигари са пласирани в Източната зона, а само 20% – в Западен Берлин. Продажбата на тези цигари лишавала ГДР от съответния акциз и по такъв начин влошавала нейното финансово положение, пречела на стабилизирането курса на източната марка спрямо западната и въобще подкопавала стопанството на републиката. Освен това спекулатата с цигарите създавала голямо недоволство сред масите и подкопавала авторитета на партията и правителството в навечерието на парламентарните избори. Поради това проведената акция срещу черния пазар, засегнала и българските складове, трябвало да бъде разглеждана като политическо мероприятие. Германските дейци отправят молба към България за доставки на по-голямо количество тютюн, което ще доведе до пускане в действие цигарената индустрия на ГДР (на чиято територия са останали 80% от цигарената индустрия на довоенна Германия¹⁰⁶), ограничаване на черната борса и стабилизиране финансите на републиката. Приведени са редица примери за помощта, която се оказва от СССР и страните с народна демокрация, като се иска и България да откликне, доставяйки в срок договорените по редовната спогодба количества тютюн. От немска страна е изготвен протокол за сключването на споразумение, съгласно което изетите от българските складове цигари ще бъдат заплатени със стоки от производството на ГДР, а занапред всички сделки ще стават чрез ДЕАГ, както това се върши и по отношение на другите народни

демокрации. Отчитайки нуждата на България от стоки, които могат да се доставят само от Западна Германия, както и от свободна валута, немската страна предлага да се организира пласирането на български цигари в Западна Германия, като цялата работа по това се поеме изключително от тях. Протоколът е изпратен в Министерството на външната търговия в София, което от своя страна изготвя доклад до ПБ на ЦК на БКП по въпроса. В доклада се прави изводът, че изземването на стоките от българските складове и начинът на действие на германската полиция „сочат на известни вражески действия, които налагат да се сигнализира в ПБ на ЦК на ГЕСП¹⁰⁷“ и че конфискацията явно цели да не бъде изпълнено споразумението за заплащане на стоките в свободни девизи, а с германски стоки, които не са необходими за българското стопанство и трябва да бъдат реекспортирани. Тъй като е очевидно, че търговията в Берлин не може да продължи по досегашния начин, в доклада се предлага да се изпрати в Германия делегация, която да преговаря с германските власти по начина за по-нататъшното внасяне на българските цигари в ГДР и ликвидация дейността на българското бюро по досегашните споразумения. Предложението е одобрено от ПБ. След преговори въпросът е уреден на базата на предложенията на германците от протокола от 3 август¹⁰⁸.

Още по-големи са проблемите по линия на редовния стокообмен. Преговорите за търговска спогодба за 1950 г. започват чак през април 1950 г. в Берлин¹⁰⁹. (Правителството на ГДР прави предложение те да започнат през декември 1949 г., но поради неподготвеността от българска страна са отсрочени за по-късна дата.) По искане на българите е отложено разглеждането на повдигнатия от германците въпрос за търговията на България със Западна Германия. Най-голямо несъгласие предизвикват въпросите около българския износ, главно на тютюна и пиритната руда. Предлаганите от българската страна 300 тона тютюн са преценени като крайно незадоволителни от германците, които натояват за количество от 2–3 хил. тона, обвинявайки българите, че се въздържат от продажба на тютюн, за да могат да пласират своите цигари. Не се постига съгласие и по въпроса за количеството пиритна руда, на която германците особено държат. От българска страна се предлагат 10 хил. тона плюс продадените вече 5 хил. От германска страна искат 25 хил. с настояването, че много се нуждаят от такава руда¹¹⁰. Спорове предизвиква и въпросът за плафона – германците предлагат да няма плафон, докато българите настояват за такъв в размер на 2 000 000 долара. Непостигането на съгласие по спорните въпроси и германските обвинения в нечестна и егоистична политика на българите¹¹¹ водят до прекъсване на преговорите и завръщане на българската делегация в София. Преговорите са продължени отново през юни с. г., като в тях се включва и министърът на външната търговия на ГДР Хандке¹¹². Проблем предизвиква разригът между германските и българските вносно-износни проектолисти, който е повече от 1 млн. долара поради германския отказ да включат в износа за България някои искани от българската страна продукти на тежкото машиностроене и заради нежеланието на българите

да приемат предлаганите от германците продукти на лекото машиностроене. Водачът на българската делегация – съветникът в МВНТ Даскалов, отхвърля германските обвинения, че в нашите износни проекти листи група „А“ – тежки стоки, е малка, а особено голяма е група „С“ – леки, а при вносите е обратно, с аргумента, че разделението на стоки-те на леки и тежки не е правилно, тъй като българският износ до голяма степен е все още селскостопански. По повдигнатия от германците въпрос за евентуално сключване на дългосрочна спогодба българската делегация отговаря, че не са упълномощени за преговори по този въпрос. В крайна сметка спогодбата е подписана на 19 юни 1950 г. и е на стойност 25 млн. рубли внос и толкова износ в двете страни, съдържа и клауза за задължителност на контингентите, които могат да бъдат изменени или разширявани само при взаимно съгласие на страните. Решено е цените и условията на доставките да се договарят при конкретното сключване на сделките. Българският износ съдържа традиционните селскостопански стоки, произведения на хранителната индустрия, някои суровини. Вносът се състои предимно от машини и резервни части, фина механика и оптика, химически произведения и др.¹¹³ Едновременно със спогодбата за стокообмен на 19 юни е подписана и спогодба за научно-техническо сътрудничество¹¹⁴.

Затрудненията се появяват при изпълнението на договорения по клиринговата спогодба стокообмен. Една от главните причини за това е въпросът за цените. Още през 1949 г. българските представители в СИВ пледират за установяването на нови цени в търговията между страните от социалистическия лагер, изтъквайки, че производствените цени на българската селскостопанска продукция са по-високи от международните цени¹¹⁵. От своя страна германците настояват България да продава стоките си на такива цени, които биха отговаряли на техните вътрешни цени¹¹⁶. В споровете те често изтъкват аргумента, че България продава на останалите народнодемократични страни, както и на ФРГ същите стоки на по-ниски цени¹¹⁷. Споровете са най-вече около цената на гроздето, по повод на което се провеждат няколко срещи на търговския представител с директора на дирекцията за търговска политика Лора Щаймер. Тя оспорва предлаганите от българите цени като твърде високи и пита дали ПБ на ЦК на БКП е уведомено за тази ценова политика и аргументите на германската страна срещу нея. Във връзка с тези спорове у германския партньор се оформя негативно отношение към българския търговски представител Стефан Йотов поради „голямата му способност да прави изгодни комерсантски сделки“¹¹⁸. Зачестяват немските оплаквания и от приоритетните доставки на плодове за Западна Германия¹¹⁹. Прави впечатление, че в споровете между Българското търговско представителство и германските власти пълномощният министър Костов често взема страната на последните, изтъквайки като аргумент политическата целесъобразност и нуждата от оказване помощ на младата източногерманска държава¹²⁰. Според него основна пречка пред правилното развитие на двустранните отношения е неправилната политика на Търговското представителство и по-конкретно на него-

вия ръководител Стефан Йотов. В доклад до министерството той констатира, че воденият от представителството начин на търгуване извънредно много излага България в очите на „немските другари“ и е причина за оформилото се „твърде недружелюбно отношение към нашето Търговско представителство и особено към неговия ръководител“¹²¹. В тази връзка посланикът предлага незабавно да се отзове Стефан Йотов. Тъй като в това време в София Йотов е попаднал в списъка на лицата, имащи близки отношения с Трайчо Костов и неговата група (назначен е на поста по предложение на Иван Тугев, по това време следствен като съучастник на Трайчо Костов), а предложението на министъра на вътрешните работи Руси Христов за отзоваването му е утвърдено от Вълко Червенков още в края на 1949 г.¹²², през август 1950 г. то е приведено в действие¹²³.

Но фактите показват, че българският търговски представител просто изпълнява инструкциите на МВНТ, което изрично отговаря на сигналите му относно недоволството на германците от високата цена на гроздето, че от българска страна се държи на тази цена и че този въпрос не е пряко поставян в ПБ, но като се има предвид, „че МВНТ изпълнява политиката на нашата партия, може да се смята, че цената, която искаме, е цена, определена и от партията“¹²⁴.

Друг проблем в българския износ за ГДР е доставката на особено необходимите за германската индустрия пиритна руда и медни руди и концентрати. Поради останалите неизяснени условия на доставката по време на търговските преговори, експедирането от България се забавя и е повод за ново недоволство от германска страна и чести срещи и напомняния пред търговския съветник и посланика за важността на въпроса за ГДР.

И по закупуваните от ГДР стоки съществуват спорове по цените, които в някои случаи чувствително надвишават предлаганите от западногерманска страна стоки¹²⁵. Но в това отношение споровете се уреждат по-лесно след представяне на съответната документация от българска страна. Много по-голяма трудност представлява отказът на германската страна да достави договорените по спогодбата хладилна инсталация и циментова пещ и мелница, за които българската страна особено държи¹²⁶. Недоставянето на тези т. нар. тежки стоки, съчетано с българския отказ да се закупуват определените като леки стоки¹²⁷, както и сторнирането на редица поръчки от страна на централите в София (въпреки залегналата в спогодбата клауза на задължителността на контингентите) сериозно застрашава изпълнението на стокообмена от германска страна. Тази политика довежда до активно търговско салдо в полза на ГДР към 18 ноември 1950 г. от над 11 млн. рубли¹²⁸, а в края на годината от договорените 24 млн. рубли износ от ГДР за България са осъществени само 15 млн. рубли – 62%. От страна на България изпълнението е по-добро, макар и пак непълно – на стойност 20 млн. рубли – 83%¹²⁹. Резултатът от всичко това е горчив вкус и у двете страни, особено сред германците, които „остават с убеждението, че ние хитруваме и че не се отнасяме като към страна на демократичния лагер. Тук искат от нас да им помагаме в тежката им борба за единството на Гер-

мания, като същевременно са на мнение, че ние сме по-богати, тъй като имаме народна власт вече 6 години“¹³⁰.

Въпрос, който особено интересува германските дейци, това е търговията на България със Западна Германия. Недоволството на източногерманците от активния интерес, проявяван от българска страна към търговията със Западна Германия, е мотивирано с факта, че: „Сключването на търговски протокол с бонското правителство и неговото ратифициране не означава нищо друго, освен косвено признаване на това правителство от България“¹³¹. От тяхна страна се заявява, че България може да търгува със Западна Германия, но тази търговия не трябва да има характер на цялостен договор, а да бъдат сключвани сделки с отделни фирми. И по този въпрос посланик Костов подкрепя исканията на ръководството на ГЕСП¹³².

Търговска спогодба за 1951 г., подписана през април с. г., предвижда ново, почти двойно увеличение на взаимния стокообмен – 54 млн. внос и толкова износ¹³³. По настояване на германската страна на 19 май е подписан и допълнителен протокол за стокообмен на стойност 5 млн. рубли за размяна на произведения на леката индустрия срещу допълнителни количества плодове, оловен концентрат и пиритна руда¹³⁴. Главна пречка пред по-нататъшното увеличаване на двустранния стокообмен на този етап е подценяването от българска страна производствените възможности на ГДР, на която почти не се възлагат по-големи обекти за доставка¹³⁵. По тази причина вносите на някои стоки от България съзнателно е ограничаван от немска страна поради очертаващото се в хода на годината голямо пасивно салдо за тях. Вследствие всичко това изпълнението в края на годината по вноса от ГДР е само около 35 млн. рубли, като причините са освен в производствените трудности на ГДР¹³⁶, също и в неконтрактуването или късното контрактуване на редица стоки от страна на българските вносни централи¹³⁷. Българският износ за ГДР също значително изостава. В края на годината той възлиза на около 36 млн. рубли, като неизпълнението идва главно от тютюна, пиритната руда, оловния концентрат, недоставянето на които внася известно затруднение в промишлеността на ГДР и предизвиква остра реакция от немска страна. В резултат от това 1951 г. завършва с активно салдо в полза на България в размер на 13 800 000 рубли¹³⁸. И през тази година като главен проблем при сключването на договорите се явяват високите цени на българските стоки. Нуждата на източногерманците от суровини през годината е толкова голяма, че те са съгласни да заплатят и повисоки цени, но когато българската страна аргументира ценовата си политика не на последно място и с вината на германците за Втората световна война, а в същото време се прави опит да се намалят вече договорените цени на някои източногермански стоки, преговорите са прекратени и от страна на ГДР е подадено оплакване до българското МВНТ¹³⁹.

Във връзка с ограниченията, наложени от САЩ пред търговията с Изтока през 1951 г., българските стопански ведомства се опитват да използват сключения между ГДР и ФРГ договор за междузонална търговия, за да внесат някои стоки от Западна Германия. Министърът на тър-

говията Хандке реагира доста уклончиво на проучванията на Костов в това отношение, без да отхвърля тази възможност окончателно. Но затрудненията, появили се в изпълнението на договора с ФРГ, затварят възможностите пред удовлетворяването на българските искания. В опит да намери изход за затрудненото положение на българската индустрия МВНТ предлага на Търговското представителство да закупи и прехвърли контрабандно през зоналната граница някои крайно необходими стоки. Но предложението е окачествено от Костов като неосъществимо както поради строгата охрана на зоналните граници и от двете страни, така и поради неоснователността за поставяне на подобно искане пред съветските и източногерманските органи¹⁴⁰.

През 1952 г. са сменени ръководителите на външнотърговските министерства на двете страни. Поради изоставане изпълнението на плана по вноса и износа и неизпълняване поетите експортни ангажменти на ГДР е сменен министърът на външната търговия Хандке с К. Грегор¹⁴¹. През декември същата година е разкрита „вражеска агентура“ в Министерство на търговията и снабдяването на ГДР и са арестувани министър К. Хаман, един от подпредседателите на Либералдемократическата партия, и държавният секретар на хранителната индустрия Х. Албрехт (ГДСП)¹⁴². Междувременно и в България се извършва обследване работата на МВНТ. Част от изнесените в доклад на Комисията за държавен контрол обвинения са, че министерството не е подготвило обстойно сключенията от България през 1951 г. търговски спогодби, в резултат на което спогодбите с Чехословакия, ГДР и Унгария за 1951 г. приключват с активно салдо за България в размер на 3 301 000 000 лв. при неосигурени за страната редица машини, резервни части, химикали и суровини¹⁴³. Август с. г. ПБ на ЦК на БКП излиза с решение за смяна на Димитър Ганев и назначаване за министър на външната търговия на Живко Живков¹⁴⁴.

Преговорите за търговската спогодба за 1952 г. отново са затруднени поради голямото активно салдо за България, което по време на преговорите се очертава на около 18 млн. рубли при възможност за доставка на още стоки от България за около 15 млн. рубли¹⁴⁵. Спогодбата, сключена на 20 февруари 1952 г.¹⁴⁶, предвижда ново нарастване на стокообмена в сравнение с 1951 г. – съотв. на 77 млн. рубли внос от ГДР и 62 млн. износ от НРБ¹⁴⁷. Отново споровете се концентрират около цените¹⁴⁸ (според „Общите условия за доставка на стоки“, изработени от СИБ, непостигането споразумение за цената не е пречка за изпълнението на договора¹⁴⁹). В преговорите се засяга и въпросът за реекспорта на германски стоки. Неизясненото международно положение на ГДР предлага за България големи възможности за пласиране на нейни стоки в страни, с които тя няма дипломатически и търговски отношения, преди всичко в страните от Близкия изток. Още през 1950 г. германците поставят пред Българското търговско представителство в Берлин въпроса за посредничеството при реекспорта на германски стоки на близоизточните пазари¹⁵⁰. Но поради подценяване на възможностите за този вид търговия от българска страна не е поета инициативата. Едва след създаването на отдел

„Транзити и реекспорти“ при ДТП „Разноизнос“ българската търговска делегация предлага включването в спогодбата за стокообмен на клауза за реекспорта, както и за получаване правото на изключително представителство на германски стоки за блискоизточните страни¹⁵¹.

И през 1952 г. пред източногерманската индустрия продължава да стои остро проблема с недостигът на суровини, което ограничава капацитета и довежда до затварянето на някои предприятия¹⁵². Продължава недостигът на пиритна руда, необходима за производството на целоволе. Поради затруднения в търговията със Запада България се оказва единственият доставчик на тази суровина за ГДР¹⁵³. Неколкократно министър Хандке и държавният секретар Хютенраух се обръщат с молба към българския министър Ганев за личната му интервенция за осигуряване редовните доставки на пиритна руда от България, които отново системно закъсняват¹⁵⁴.

За интереса на германската страна от разширяването на търговията с България на този етап свидетелства изказаното от страна на германски търговски дейци желание ГДР да заеме второ място във външнотърговския стокообмен на България, което към този момент се заема от Чехословакия¹⁵⁵. Особено настоятелно германците повдигат въпроса за сключване дългосрочна спогодба между двете страни, каквито спогодби ГДР през 1952 г. вече има с всички останали страни от социалистическия лагер с изключение на България и Китай¹⁵⁶. Пречка за сключването на такава спогодба са различните ритми в стопанското планиране в двете страни и произтичащите от това трудности за съгласуване на дългосрочни поръчки.

Изпълнението на спогодбата в края на 1952 г. е: от предвидения по спогодбата внос от ГДР за България на стойност 77 млн. рубли са изпълнени около 51 млн. рубли, като неизпълнението е главно при поръчките на „Металимпорт“ – редица машини, електромотори, кранове и др.¹⁵⁷ Причините са както от германска страна (хроничният недостиг на суровини, особено на цветни метали и стомана, реконструкцията на редица индустриални предприятия във връзка със задачите на 5-годишния план за преустройство от лека към тежка индустрия, както и преминаването на много от тях към специално производство за нуждите на отбраната вследствие предстоящата ратификация на бонските договори, известна мудност в работата на външнотърговските централи на ГДР), така и от българска (късно сключване на спогодбата и късно даване на поръчките, промени в техническите параметри на поръчките, след като вече са пуснати в производство, бавното предоставяне на исканите допълнителни технически данни и уточнявания)¹⁵⁸. Поради изтъкнатите причини германците отново настояват търговските спогодби да се сключват своевременно в края на изтичащата година¹⁵⁹. За пореден път не по-добре е и изпълнението по българския износ – от договорен износ на стойност 62 млн. рубли е изпълнено 42,5 млн., като отново изоставането е в доставките на тютюн, пиритна руда, грозде, както и някои селскостопански произведения¹⁶⁰. Резултатът в края на годината отново е активно saldo в полза на България на стойност 6,5 млн. рубли (въпреки че в хода на годината се е очертавало то да достигне до 15–20 млн. поради неизпълне-

нието или отлагането на важни български доставки, сред които тютюн и пиритна руда, то е намалено до тази цифра).

Разглеждайки стокообмена на България с ГДР в периода 1950–1952 г., прави впечатление постоянното активно салдо в полза на България. През 1950 г. то е 12 млн., през 1951 – 14 млн., а 1952 – 6,5 млн. рубли. Очертаващата се тенденция – „по-нуждаещият се“ да кредитира „по-задоволения“, кара търговския представител да постави въпроса за ликвидиране на тази практика, като отбелязва, че срещу посочените суми България е можела да закупи през този период 3 средно големи завода като предачници, тъкачници, брикетна фабрика и др. Според него единственият начин за ликвидиране на това положение е сключването на дългосрочна търговска спогодба с ГДР и поръчката на няколко големи обекта, както и предвиждането в нея на доставки на кредит за България, каквато възможност е изразена от министър Грегор¹⁶¹.

ГЕРМАНСКАТА 1953 ГОДИНА

Въпреки (или тъкмо поради) редицата мемоари на някои от главните участници в събитията¹⁶² и достъпа до част от документите на бившия Съветски съюз, съветската политика спрямо Германия след смъртта на Сталин продължава да е обект на спорове сред историците¹⁶³. Споровете се концентрират главно около ролята на Берия в обявяването на новия курс, неговите намерения спрямо ГДР и позицията на останалата част от ръководството на Съветския съюз. Все повече историци отхвърлят издигнатата от Хрущов теза за заговор на Берия за предаването на ГДР на Запада през лятото на 1953 г.¹⁶⁴ Интересни са изводите на съветския историк Филитов, че не Берия, а Молотов и неговото Министерство на външните работи са тези, които са разпознали симптомите на назряващата криза в ГДР и са реагирали най-остро и оперативно¹⁶⁵. Новите знаци в съветската външна политика от март 1953 г. и предложението на Чърчил на 11 май за четиристранна конференция повдигат въпроса за „пропуснатите шансове“ – дали Съветският съюз в тези първи месеци след смъртта на Сталин не е бил готов да приеме идеята за една обединена неутрална Германия¹⁶⁶. Много въпроси повдига и ролята на Владимир Семьонов, политически съветник и по-късно Върховен комисар на СССР в ГДР, описван често като „човекът на Берия“ в ГДР¹⁶⁷.

Първите предложения за промени в политиката спрямо ГДР идват от апарата на Министерството на външните работи на Съветския съюз. Във втората половина на април и началото на май там се изготвят няколко паметни бележки по германския въпрос, съдържащи първите нови акценти в съветската Deutschlandpolitik и предлагащи редица мерки за политико-психологическа подкрепа на източногерманския режим и повдигане авторитета на ГДР¹⁶⁸. В тях са включени предложения за официално посещение на германска правителствена делегация в Москва (дотогава такова не е осъществявано), за сключване на пълни дипломатически отношения с ГДР и разформироване на СКК, за връщане на всички

останали в Съветския съюз германски военнопленници, връщане (срещу заплащане) на съветските предприятия в Германия (с изключение на урановите мини WISMUT-AG), и най-важното – началото на нова инициатива по германския въпрос, включваща предложението за създаване на временно общогерманско правителство при запазване правителствата на двете съществуващи германски държави. В разработката им участва изтегляният в средата на април от поста политически съветник при СКК Семьонов, който е назначен за ръководител на отдел 3 в МВНР на СССР, отговарящ за германския въпрос. Паралелно с това е подготвян и проект на нота до западните сили, съдържаща съветските предложения за провеждането на общогермански избори и изтегляне на окупационните войски¹⁶⁹. За отбелязване е, че от съветското ръководство в този момент все още не са разпознати симптомите на тежката икономическа и политическа криза, в която е изпаднал източногерманският режим. С малки изключения молбите на Улбрихт за икономическа помощ са пренебрегнати¹⁷⁰. Според Шерстяной едва на заседанието на Президиума на МС от 5 май за пръв път става дума за критичното положение на ГДР, като повод за това е записка на министерството на Берия за критичното нарастване числото на бегълците в Западна Германия¹⁷¹. Това поставя началото на дебатите на московското ръководство по германския въпрос, чиято кулминация е заседанието на Президиума на МС от 27 май. На него е разгледана записка на МВНР „За по-нататъшните мерки на съветското правителство по германския въпрос“¹⁷², която изненадва с приемливия за Запада език и предложенията за изготвянето от страна на СССР на „политическа платформа по германския въпрос, отговаряща на националните интереси на немския народ и едновременно с това на принципите на демократизма и гарантираща укрепването на мира в Европа“¹⁷³. За хода на заседанието съдим само от по-късните спомени на някои от участниците в него¹⁷⁴. Според всички тях Берия критикува строителството на социализма в ГДР, но под натиска на Хрущов и останалите съветски ръководители се отказва от възгледите си. Най-крайна е позицията на Берия според мемоарите на Громико¹⁷⁵. Резултатите на това заседание се изчерпват с решението за разпускане на СКК и замяната ѝ с Върховно комисарство, както и за издигане дипломатическите мисии на двете страни в ранг на посолства. В следващите дни са изготвени няколко проекта за постановление на Президиума на МС на СССР „За мерките за оздравяване на политическото положение в ГДР“, сочещи причините на кризата в ускорения курс на строителство на социализма¹⁷⁶. Окончателният вариант е приет на 2 юни 1953 г. и с него веднага е запозната извиканата в Москва делегация на ГЕСП начело с Улбрихт и Гротевол¹⁷⁷. Заедно с германската делегация в Берлин се завръща и Семьонов, вече като върховен комисар на СССР в ГДР.

Обсъждането на инструкциите от Москва довежда до първата криза в ръководството на ГЕСП, активизирала критиците на провеждания от Улбрихт курс. Вземто на 9 юни решение за въвеждането на „нов курс“ в политиката на ГЕСП е публикувано на 11 юни, въпреки несъгласието

на главния редактор на партийния орган „Нойес Дойчланд“ Рудолф Херншат. На молбата му за двуседмично отлагане с цел подготовка на обществеността и кадрите на ГЕСП за новия курс Семьонов отговаря кратко: „След 14 дни сигурно няма да имате вече държава.“¹⁷⁸ Обявени-те на 11 юни мерки, насочени към бързото подобряване жизнения стан-дарт на населението, предвиждат редица облекчения за дребните частни търговци и занаятчии, прекратяване политиката на форсирана колекти-визация, улесняване пътуванията между двете части на Германия, нор-мализиране отношенията с Църквата, преразглеждане на всички присъ-ди по дела от стопански характер и др. Настъпилото дезориентиране на апарата на ГЕСП, възникналото у голяма част от населението впечатле-ние за отказ от досегашния курс на строителство на социализма, както и най-вече недоволството на работниците от неотмяната на въведеното по случай 60-годишнината на Улбрихт 10% увеличение на нормите до-веждат до въстанието от 17 юни в Берлин и други големи градове на ГДР и последвалата демонстрация на сила от страна на СССР¹⁷⁹. В спомени-те на Семьонов за тези събития се съдържат моменти, които отново пос-тавят под съмнение твърденията за готовността на Берия да изостави строителството на социализма в ГДР¹⁸⁰.

Най-големият печеливш от 17 юни е Улбрихт, който получава въз-можност да се разправи с политическите си противници и да укрепи раз-клатеното доверие на Кремъл в него¹⁸¹, както и да отмени някои от про-възгласените с новия курс мерки. Още в първите дни след 17 юни е въ-ведена паролата за „фашистката провокация“ и дълго подготвяния от За-пада „ден Х“, целящ разрушаване на „социалистическите завоевания“ на ГДР и анексията ѝ към Западна Германия. Разправата с Берия в Съветс-кия съюз дава възможност на Улбрихт на XV пленум на ЦК на ГЕСП да отстрани своите бивши критици – министърът на държавната сигурност Вили Цайсер и главният редактор на „Нойес Дойчланд“ Рудолф Херн-шат, обвинени в създаването на „антипартийна фракция“ с цел парализи-ране действията на ПБ на ЦК на ГЕСП около събитията от 17 юни. По-късно към тях са отправени и обвинения в съучастие с Берия и планове-те му за предаване социализма в ГДР.

Дълготрайните последици от въстанието от 17 юни се изразяват в смяна на икономическите приоритети в съветската Deutschlandpolitik и поемането курс на оказване чувствителна материална помощ на ГДР.

Вследствие на германско-съветските споразумения от 22 август 1953 г. Съветският съюз опрощава на ГДР по-нататъшното плащане на репара-ции, ограничава разноските за издръжка на окупационните войски, връ-ща ѝ без заплащане всички съветски предприятия в Германия (без WIS-MUT-AG), увеличава вноса на суровини за германската промишленост, предоставя на ГДР валута за обезпечаване вноса на извънредно нужни материали и амнистира по-голяма част от намиращите се още в Съветс-кия съюз военнопленници, излежаващи присъди за военни престъпления. В политическата област настъпва изместване на акцента от пропагандни-те искания за обединение на Германия към затвърдяване двудържавната

теория. Това намира израз както в съветската нота от 15 август, съдържаща съгласие със западните предложения за преговори за мирен договор, но вече не с участието на временно общогерманско правителство, а с представители на двете германски правителства, така и в посещението на официалната правителствена делегация на ГДР в Москва, на която е изразена „пълната подкрепа и помощ“ на съветската страна¹⁸².

БЪЛГАРСКАТА РЕАКЦИЯ

1953 г. започва с нормалния стопански ритъм в отношенията между България и ГДР. Преговорите за спогодбата за стокообмен за 1953 г. се водят от 8 ноември 1952 г. в София, а самата спогодба е подписана на 21 януари 1953 г.¹⁸³ Във връзка с подготовката на новия 5-годишен план българското правителство взема решение за започване на преговори за сключване на така отлаганата дългосрочна спогодба с ГДР, в която се предвижда доставката на крупни индустриални обекти като водни и топлоелектроцентрали, дизелгенератори, доменни и мартенови пещи, съоръжения за петролната индустрия, инсталации за коксуване на въглища, параходи и танкери¹⁸⁴. Подготвя се изпращането на търговска делегация в ГДР начело с подпредседателя на Министерски съвет Антон Югов за воденето на преговорите. Във връзка с проучването възможностите за такива доставки пълномощният министър Костов се среща с подпредседателя на СКК и отговарящ за промишлеността в ГДР Переливченко на 14 април. В отговор му е съобщено, че по отношение на електроцентралите, параходите и танкерите цялото производство на ГДР засега отива за задоволяване на вътрешните нужди, но съществуват възможности за доставка на заводи за изкуствен бензин и каучук, както и за доменни и мартенови пещи¹⁸⁵. Но въстанието в ГДР от 17 юни води до смяна на приоритетите в икономическата политика и в двете страни.

Българският пълномощен министър Костов, който е непосредствен наблюдател на въстанието от 17 юни, в своя първи доклад до МВНР от 20 юни, наред с разказа си от гледна точка на очевидец на събитията¹⁸⁶, дава интересна информация и за първите си неформални разговори с отделни партийни дейци¹⁸⁷. Те разкриват паниката и объркването в ръководството на ГЕСП в първите часове на въстанието¹⁸⁸. В по-късния доклад с дата 15 юли вече се говори за „фашистката провокация“, осъществена от страна на „организирана и подкрепяна от американската разведка и многобройните западногермански шпионски и саботажни централи подмолна организация“¹⁸⁹. Но заедно с това се споменават констатациите, че партията се е откъснала от работническите маси, че политико-идеологическата работа сред тях е била на ниско ниво, а ръководствата са изпращали украсени доклади до по-горестоящите партийни органи¹⁹⁰.

Още веднага под влияние на събитията в Германия ръководството на БКП взема някои мерки за намаляване на напрежението главно в селското стопанство¹⁹¹. На 7 юли 1953 г. на среща с новото съветско ръководство на българската делегация са спуснати директивите на новия курс, а на

11 юли 1953 г. на пленум на партията Червенков информира членовете на ЦК относно постановлението на ЦК на КПСС за изключване на Берия от КПСС. Повторени са съветските обвинения за намеренията на Берия да предаде ГДР на Запада¹⁹². Дава се информация за съветското указание промените в икономическата политика да станат „спокойно, без много шум, не така, както в Източна Германия стана“¹⁹³. Поуките на българското ръководство от събитията в ГДР са, че „темповете на социалистическото строителство, специално на индустриализацията на страната, трябва да се определят във всеки момент от готовността на масите да ги поддържат“¹⁹⁴. Поради това ПБ на ЦК на БКП предлага да бъдат намалени темповете на индустриализация през втората петилетка, значителна част от капиталовложенията да се пренасочат към селското стопанство, да се прекрати политиката на форсирана колективизация в селското стопанство, да се ликвидират трудово-възпитателните общежития, да бъде обявена амнистия на осъдените по стопански причини, да се преразгледа работата на наказателните органи.

Наред с моралната подкрепа, изразена в големия брой изпратени до президента на ГДР Пик протестни резолюции по повод събитията от 17 юни¹⁹⁵, България веднага оказва и материална помощ на източногерманския партньор. Червенков, който по това време е в отпуски, получава указание от Москва да окаже всякаква необходима помощ на ГДР, без да повдига въпроса за пасивното салдо¹⁹⁶. Очевидно в Министерския съвет е взето решение при доставките на стоки по редовните търговски спогодби ГДР да се поставя на първо място¹⁹⁷. Още на 23 юли 1953 г. в София е сключен и допълнителен протокол към търговската спогодба¹⁹⁸, последван на 17 октомври от подписването на още една спогодба за размяна на стоки за широко потребление¹⁹⁹. Българската помощ в този момент е регистрирана с благодарност от източногерманското ръководство²⁰⁰. На практика обаче малко неща се променят, що се касае до непосредственото осъществяване на взетите решения. Така например недоумение у дипломатическия представител Георги Костов буди фактът, че някои български стоки по допълнителния протокол са продадени на ГДР на цени, 4 пъти по-високи от международните²⁰¹. Освен това българските доставки отново се забавят или не се изпълняват. Продължава и практиката на предпочитане на Западна Германия при доставката на български плодове²⁰². От една поверителна справка на Министерството на външната търговия за изнесените количества тютюн, домати и грозде в ГДР и Западна Германия през 1953 г. и датите на тяхното експедиране се вижда, че количествата домати, изнасяни за ФРГ, превишават тези за ГДР, като срокът също е с няколко дни по-ранен²⁰³. Макар че според статистическите данни делът на България в стокообмена на ГДР през 1953 г. е сравнително малък – 2,1%, в износа (в това отношение сме на предпоследно място преди Албания) и 1,8% във вноса на ГДР (по този показател след нас са Албания и Румъния)²⁰⁴, неизпълнението на българските доставки за пореден път довежда до трудности в снабдяването на ГДР. Причината за това е, че вследствие

въведените от САЩ ограничителни мерки през 1952 и 1953 г. външната търговия на ГДР със Запада достига най-ниското си ниво, а социалистическите страни, в това число и България, стават единствен доставчик на важни за германското стопанство суровини.

Но и през тази година България не е единствената страна в договора, която не изпълнява своите задължения. Макар че оказаната от Съветския съюз помощ през втората половина на годината значително облекчава изпълнението на доставките от страна на ГДР, годината завършва отново с неизпълнение на редица важни стоки от българския внос. Но тъй като главният конкурент на Източна Германия по доставката на инвестиционни стоки за България – Чехословакия, изпълнява задълженията си по доставките още по-лошо, а и поради политически съображения²⁰⁵ в хода на годината цяла редица поръчани там позиции са сторнирани от българска страна и предадени на ГДР²⁰⁶. Общият обем на стокообмена по редовната и допълнителната търговска спогодба между България и ГДР за 1953 г. достига 100 млн. рубли²⁰⁷.

И през 1953 г. България взема участие на Лайпцигския есенен панаир, на който прави впечатление голямото място, отредено на стоките за широко потребление. Българският павилион с типичните за българския износ селскостопански произведения отново е един от най-впечатляващите в художествено отношение, но и тази година представителите на българските търговски централи не успяват да използват възможностите на панаира за сключване на конкретни сделки. В сравнение с останалите страни от Източния блок България е на последно място по сключването на сделки на панаира и предизвиква основателната критика на министъра на външната търговия Грегор²⁰⁸. В контекста на съветската инициатива за укрепване авторитета на ГДР и поставянето на двустранните отношения с нея на равнопоставена основа през ноември 1953 г. е осъществено повишаване на дипломатическите мисии на България и ГДР в ранг на посолства, като Георги Костов е преназначен на поста посланик и на 16 ноември връчва акредитивните си писма на президента на ГДР Вилхелм Пик²⁰⁹. Решението на ПБ на ЦК на БКП за сондиране мнението на правителството на ГДР е с дата 15 октомври 1953 г.²¹⁰ В сравнение с акта по признаването на ГДР този път българската инициатива леко изостава от съветската, като в тази стъпка България е изпреварена от Китай, Полша и Чехословакия. През следващите години българската политика спрямо ГДР се насочва, както и съветската, към укрепване авторитета на източногерманската държава.

Когато става въпрос за външната политика на страните от Източния блок, обикновено се набляга на нейната силна зависимост от Москва. В случая с отношенията между България и ГДР това е така, що се отнася до основните линии на политиката към германския въпрос. Тук впечатление прави бързото следване от страна на България на всяка съветска инициатива. Но що се отнася до непосредствените български интереси, политическият мотив невинаги е водещ. Това личи най-добре във външнотърговските отношения. Тук наред със силния взаимен интерес от разширяване на стокообмена, породен от допълващата се стопанска струк-

тура на двете страни, изникват и редица проблеми. Прави впечатление силното политизиране на въпроса за търговията от германска страна. В българския отговор обикновено Външно министерство е това, което застъпва идеологическия подход в отношенията си с Германия, докато Търговското министерство е представител по-скоро на прагматичния подход, обусловен от търговските интереси на страната. Въпреки тези трудности, от 1950 до 1953 г. стокообменът между двете страни нараства почти 5 пъти с тенденция в следващите години ГДР да се превърне във втория по големина външнотърговски партньор на България.

БЕЛЕЖКИ

¹ Изключение в това отношение е издадената по случай 30-годишнината на дипломатическите отношения книга „НРБ – ГДР. Дружба и сътрудничество“ (С., 1979), но силната идеологизация на текстовете в нея я прави почти неизползваема в днешни дни.

² Winkler, C. Zu den Beziehungen zwischen der Volksrepublik Bulgarien und der Deutschen Demokratischen Republik 1949–1957. – *Bulgarian Historical Review*, 2002, No. 1–2, 80–124.

³ Калинова, Е. Колко Германия? Съюзниците и съдбата на германската държава (1945–1949 г.) – Изв. на Инст. по военна история, 59, 1996, 140–176.

⁴ Калинова, Е. Българската и съветската позиция по германския въпрос до средата на 50-те години. – В: България в сферата на съветските интереси (българо-руски научни дискусии). С., 1998, 173–182.

⁵ Златев, З. Българо-германски отношения (1945–1949 г.). – In: *Collegium Germania*. T. 4. S., 2001, 163–171.

⁶ Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и стопанското сътрудничество между НРБ и ГДР (1949–1956). – В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 3. С., 1981, 396–425.

⁷ Никова, Г. Неуредените задължения между България и Германия след Втората световна война. – Демократически преглед 1996/1997, № 10, 417–423. Калинова, Е. Победителите винаги имат право (Съдбата на германските имущества в България и на българските претенции спрямо Германия след Втората световна война). – In: *Collegium Germania*. T. 3. S., 2000, 201–225.

⁸ Политика по отношение на Германия. Понятието е утвърдено в международната историография, затова в настоящото изследване е запазено така.

⁹ За подробен преглед на историографията по проблема вж. Ihme-Tuchel, B. *Die DDR*. Stuttgart, 2002, S. 13–14.

¹⁰ Loth, W. *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte*. Muenchen, 1996.

¹¹ Тезата за до голяма степен самостоятелната роля на Улбрихт при предприемането на редица стъпки във вътрешната и външната политика на ГДР е застъпвана и от американският историк Харисън: *Harison, H. M. Driving the Soviets Up the Wall. Soviet-East German Relations, 1953–1961*. Princeton University Press, 2003.

¹² Wettig, G. *Bereitschaft zu Einheit in Freiheit? Die sowjetische Deutschlandpolitik 1945–1955*. Muenchen, 1999, S. 295–298.

¹³ Пак там, с. 162.

¹⁴ Adomeit, H. *Imperial Overstretch. Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev*.

¹⁵ Интересна е тезата по този въпрос на Йохан Лауфер. Той отрежда голяма роля в събитията на политическия съветник в СВАГ (Съветската военна администрация в Германия) Семьонов, който още от 1946 г. застъпва възгледа за поемането на твърд курс спрямо западните сили и за държавното оформяне на Съветската окупационна зона (СОЗГ). Още от края на 1946 г. СВАГ настоява да започне подготовката на отделна парична реформа в зоната, опасявайки се да не бъде изненадана от Запада. Но едва след обявяването на „плана Маршал“ и началото на разрива между бившите съюзници по германския въпрос този проблем отново е поставен на дневен ред. Решението за подго-

товката на валутна реформа в СОЗГ е взето на 10 декември 1947 г., като веднага започват конкретни технически мерки в тази насока. Но с оглед сведенията за подготовка на подобна реформа в западните зони, сценарият предвижда изчакването на западните стъпки и представянето им като провокационен акт, целящ по-нататъшното разцепление на Германия. В този смисъл берлинската блокада не е отговор на засегнатите съветски интереси в Германия, а дълго подготвяна стъпка, целяща нанасяне на удар върху престижа на западните сили в Германия и доказателство за силата на Съветския съюз. *Lauffer, J. Die UdSSR und die Ursprünge der Berlin-Blockade 1944–1948. – In: Deutschland Archiv 1998, H. 4, S. 564–579.*

¹⁶ *Wettig, G.* Цит. съч., с. 105.

¹⁷ В него, наред с партиите, влизат и Свободните германски профсъюзи, Свободната германска младеж и други масови организации.

¹⁸ *Wettig, G.* Цит. съч., с. 125.

¹⁹ Обявен като общогермански конгрес на партиите, профсъюзите и антифашистките организации, той е разглеждан като един вид референдум за държавното единство, но на практика повечето представители в него са от Съветската зона, тъй като западните партии (с изключение на ГКП) отказват да участват.

²⁰ По-подробно по проблема вж. *Калинова, Е.* Българската и съветската позиция..., с. 175. Текстът на заявлението – във: *Външна политика на НРБ. Т. 1. 1944–1942. С., 1972, 127–136.*

²¹ В много отношения тя наподобява Ваймарската конституция от 1919 г. В нея не се говори за социализъм, няма позоваване на марксизма-ленинизма, но особеност представлява чл. 6., който, наред с расовата пропаганда и пропагандата за война, определя като престъпление и всички действия, насочени срещу демократичните институции. *Ime-Tuchel, B.* Цит. съч., с. 2.

²² Скоро след признаването от Съветския съюз, ГДР е призната и влиза в дипломатически отношения и с останалите страни от социалистическия лагер – България, Полша, Чехословакия, Унгария, Румъния, Китай, Северна Корея и Албания. През 1950 г. примерът им е последван и от Виетнам и Монголия. 1957 г. и Югославия сключва дипломатически отношения с ГДР, поради което в отговор ФРГ скъсва дипломатическите си отношения с нея. 1963 г. ГДР е призната и от Куба. По-нататъшна пречка пред признаването на ГДР е официално следваната от ФРГ доктрина Халщайн, която заплашва със скъсване на дипломатическите отношения всяка страна, признала ГДР. Чак в началото на 70-те години, в рамките на новата източна политика на Вили Брант, тази доктрина е изоставена. В края на 1973 г. с влизането на двете германски държави в ООН настъпва краят на фазата на борбата за легитимност, а състезанието между тях се пренася в икономическата сфера.

²³ За българските усилия в тази насока и за техния неуспешен резултат вж. *Калинова, Е.* Победителите винаги имат право...; също и *Никова, Г.* Неуредените задължения между България и Германия...

²⁴ Непосредствен резултат от дейността му е констатиране нежеланието на повечето българи да се завърнат, както и създаването на българска организация в Берлин. Но въпреки добрите й намерения, дейността й през следващите години остава само на хартия. *АМВНР, оп. 1п, а. е. 163, л. 4–20.*

²⁵ *АМВНР, оп. 4, а. е. 61, л. 2.*

²⁶ Пак там, л. 32–36.

²⁷ *Аврамов, Л.* „50 оспорвани години“. С., 2002, с. 123.

²⁸ Пак там, 126–128. Л. Аврамов разказва за участието си в едно подобно мероприятие в качеството си на пратеник на ЦК на РМС.

²⁹ *Златев, З.* Цит. съч., с. 167.

³⁰ *АМВНР, оп. 6, а. е. 143, л. 58–59.*

³¹ ЦДА, ф. 259, оп. 1, а. е. 8, л. 16.

³² *АМВНР, оп. 6, а. е. 143, л. 31–35.*

³³ ЦДА, ф. 259, оп. 2, а. е. 3, л. 18–32.

³⁴ ЦПА, оп. 6, а. е. 758, л. 32–37.

³⁵ ЦДА, ф. 259, оп. 1, а. е. 8, л. 18–19.

³⁶ Според доклада му „...главна причина е инертността на неговия характер. Тъкмо тази инертност е причина за да не си създаде той лични връзки с нито един от служителите в съветското управление за външна търговия и в германското управление за външна и междуетатна търговия или пък с което и да било друго учреждение. На това се дължи обстоятелството, че той трябва да чака със седмици, докато бъде приет от някой съветски чиновник“. ЦДА, ф. 259, оп. 1, а. е. 8, л. 19.

³⁷ Следвал търговия във Виена, преди войната той притежава частна фирма, която се занимава с износ за Германия. Попаднал под ударите закона за незаконно забогателите, но оправдан, той е назначен първоначално за главен директор „НарМаг“, а от юни 1948 г. – за български търговски представител в Берлин. ЦПА, оп. 6, а. е. 498, л. 1–2.

³⁸ ЦДА, ф. 259, оп. 1, а. е. 8, л. 19.

³⁹ ЦПА, оп. 6, а. е. 758, л. 32–37.

⁴⁰ Пак там, л. 36.

⁴¹ Златев, З. Цит. съч., с. 169.

⁴² ЦДА, ф. 259, оп. 2, а. е. 3, л. 14.

⁴³ АМВНР, оп. 1п, а. е. 377, л. 1.

⁴⁴ Пак там, л. 4.

⁴⁵ АМВНР, оп. 1ап, а. е. 112, л. 2.

⁴⁶ Златев, З. Цит. съч., с. 169.

⁴⁷ АМВНР, оп. 6, а. е. 142, л. 2–6.

⁴⁸ Пак там, оп. 1ап, а. е. 112, л. 3.

⁴⁹ Пак там, л. 4.

⁵⁰ ЦПА, оп. 6, а. е. 998, л. 159–160.

⁵¹ АМВНР, оп. 5, а. е. 603, л. 2.

⁵² ЦДА, ф. 259 оп. 1 а. е. 8, л. 38.

⁵³ Пак там, л. 39.

⁵⁴ Wettig, G. Цит. съч., с. 180.

⁵⁵ Jhne-Tuchel, B. Цит. съч., с. 18.

⁵⁶ Пак там, 18–19.

⁵⁷ Пак там, с. 206.

⁵⁸ За подготовката и целите на сталинската нота от 10 март 1952 г. вж. Wettig, G. Die Deutschland-Note vom 10 Maerz 1952 auf der Basis diplomatischer Akten des russischen Ausenministeriums. – In: Deutschland Archive 1993, H. 7, S. 786–805.

⁵⁹ Wettig, G. Die Stalin-Note vom 10 Maerz 1952 als geschichtswissenschaftliches Problem. – In: Deutschland Archive 1992, H. 2, S. 157–167.

⁶⁰ Wettig, G. Bereitschaft zu Einheit in Freiheit? S. 221.

⁶¹ Semjonov, W. Von Stalin bis Gorbatschow. Ein Halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission 1939–1991. Berlin, 1995. S. 392.

⁶² Wettig, G. Bereitschaft, S. 225.

⁶³ Badstuebner, Rolf/Loth, Wilfried (Hg.) Wilhelm Pieck – Aufzeichnungen zur Deutschlandpolitik 1945–1953. Berlin, 1994, S. 382–389.

⁶⁴ АМВНР, оп. 6, а. е. 137, л. 3–4.

⁶⁵ Пак там, л. 1.

⁶⁶ Winkler, C. Цит. съч., с. 83.

⁶⁷ ЦПА, ф. 263, оп. 1: Личен архив на Георги Костов.

⁶⁸ Winkler, C. Цит. съч., с. 84.

⁶⁹ В цялата си по-нататъшна дейност като посланик Костов оправдава гласуваното му доверие, поставяйки този критерий на първо място във всичките си доклади и предложения.

⁷⁰ Още през лятото на 1948 г. от българска страна са направени постъпки за установяването на пряка телефонна връзка между София и Берлин през Будапеща и Прага. АМВНР, оп. 5, а. е. 128, л. 1–2, но такава е осъществена едва през 1954/1955 г. Winkler, C. Цит. съч., с. 84.

⁷¹ За проблемите и трудностите в комуникацията на двете представителства със съответните им правителства вж. Winkler, C. Цит. съч., 84–85.

⁷² АМВНР, оп. 2п, а. е. 116, л. 2–5. При провеждането на тези мероприятия по искане на посолството в политическото оформяне на декорацията са включени и елемен-

тите на ГДР, нещо, което не е сторено дотогава от другите мисии и прави извънредно добро впечатление на германците. От германска страна честването на 9 септември на следващата година е уредено от НФДГ в „Комише опер“, като е първото честване по такъв тържествен начин на националния празник на приятелска страна в ГДР. АМ ВнР, оп. 3п, а. е. 115, л. 139.

⁷³ Пак там, л. 88–89.

⁷⁴ Пак там, л. 62–64. В пресата на ГДР въпросът придобива и вътрешногермански характер под формата на спор с „лъжите и клеветите на западногерманския американизиран печат“, който в първите дни от кампанията е много по-активен по въпроса.

⁷⁵ Интересен е разговорът с министъра на просвещението П. Вандел, на който се обсъжда и въпросът какво ГДР може да предложи на България по линията на културния обмен. Според министъра единственият положителен опит на ГДР е в областта на науката, докато в областта на изкуството нейните кадри са преценени като слаб, несигурен елемент, хора, които в по-голямата си част са били фашисти и сега са „с единия крак в Западен Берлин“. Пак там, л. 120.

⁷⁶ Пак там, л. 75–77.

⁷⁷ В доклад до министерството Костов заявява: „...германските другари изучават нашия опит, те много ценят нашия опит. Това съм констатирал в разговори с партийни ръководители в ЦК, това съм констатирал в разговори с министрите. По цели часове те държат да ни разпитват по състоянието на селското стопанство, за организацията на МТС, за условията и за заплащане на труда в ТКЗС, за всичко питат.“ Пак там, л. 118.

⁷⁸ АМВнР, оп. 2п, а. е. 116, л. 38–42. В тях населението в Източен Берлин не участва, като формалният повод е, че градът е разделен на сектори и не представлява единна териториална цялост, но в разговор на Костов с Антон Акерман, държавен секретар в МВнР, последният му съобщава, че въпросът е бил разискван няколко пъти в ПБ на ГЕСП, като се стигнало до решението Берлин да бъде изключен „поради възможностите на американската агенатура да влияе на населението и поради неувереността в добър резултат“. Резултатът от изборите е 99,7% за единната листа на НФДГ.

⁷⁹ Пак там, л. 42.

⁸⁰ В културната програма българската група печели голям брой награди за ансамблово и индивидуално изпълнение, като особено впечатление прави пионерският хор „Бодра смяна“, спечелил първа награда. АМВнР, оп. 3п, а. е. 115, л. 103.

⁸¹ Пак там, л. 154.

⁸² Причина е бягството на двама от членовете на групата в Западен Берлин и опита за бягство на други двама. Пак там, л. 103.

⁸³ Пак там, л. 155–156.

⁸⁴ АМВнР, оп. 3п, а. е. 115, л. 162–168. Олснер говори за слабата партийна просвета сред членове на ГЕСП, дори сред членовете на ПБ. По въпроса за класовия характер на държавата той заявява, че „това е антифашистка държава, но ние не можем да кажем докрай какъв е класовия характер на ГДР... нашите народни предприятия... по нищо не се отличават от вашите социалистически предприятия, но ние това не можем да го кажем открито... По-рано ние даже не употребявахме думата марксизъм-ленинизъм“. Констатиран са трудностите в идеологическата работа с дейците на науката и изкуството, дължащи се на особените условия в ГДР: „Например в Берлин ако понатиснем професорите, то те веднага минават Бранденбургската врата. Американците всячески купуват нашите професори и ние бяхме принудени да се отнасяме много внимателно с тях и не водехме с тях почти никаква особена идеологическа работа.“ Пак там.

⁸⁵ Външна политика на НРБ, 156–158.

⁸⁶ ЦПА, оп. 6, а. е. 1045, л. 1–9.

⁸⁷ АМВнР, оп. 2п, а. е. 116, л. 20.

⁸⁸ Пак там, оп. 2ш, а. е. 293, л. 11.

⁸⁹ Пак там, оп. 4п, а. е. 183, л. 17. Пълният текст на декларацията – Външна политика на НРБ, 172–173.

⁹⁰ ЦПА, оп. 6, а. е. 508, л. 1.

⁹¹ Пак там, а. е. 849, л. 1.

⁹² Пак там, а. е. 1191, л. 3.

⁹³ Пак там, а. е. 1612, л. 1. Във връзка с решението на конференцията за създаване на селскостопански производствени кооперации отново се проявява интерес към българския опит в изграждането на ТКЗС и партийната работа в селото. АМВНР, оп. 4п, а. е. 175, л. 160, 163.

⁹⁴ Пак там, оп. 2ш, а. е. 337, л. 49.

⁹⁵ Winkler, C. Цит. съч., 90–91.

⁹⁶ По повод тесните връзки на българската мисия със съветските власти в ГДР Георги Костов пише в един свой доклад: „Ние поддържаме най-тесни връзки с всички дипломатически мисии, по-специално със съветската дипломатическа мисия и особено, трябва да подчертая, със съветското командване, защото ГДР е окупирана зона и това трябва да се има предвид.“ АМВНР, оп. 3п, а. е. 969, л. 135.

⁹⁷ В доклад до ПБ на ЦК на БКП от декември 1950 г. Минчо Нейчев изтъква, че „въпреки окупацията, признаването на бонското правителство и липсата на дипломатически отношения“ съществуват широки консулски, търговски и други интереси на България в Западна Германия, като предлага защитата на българските консулски интереси там да се възложи на полското консулство. Предложението е одобрено от ПБ. ЦПА, оп. 6, а. е. 1150, л. 1–2. През 1953 г. в Западна Германия е открито и представителство на българските външно-износни центрове. ЦПА, оп. 6, а. е. 1787, л. 3, л. 49–53.

⁹⁸ АМВНР, оп. 3п, а. е. 969, л. 116–117.

⁹⁹ Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ..., с. 403.

¹⁰⁰ Никова, Г. Българското стопанство между Германия и Съветския съюз. Ликвидиране на германското технологично влияние в България. – Истор. преглед, 1999, № 3–4, 70–112.

¹⁰¹ АМВНР, оп. 1 ап, а. е. 115, л. 5–7.

¹⁰² Пак там, л. 7.

¹⁰³ Пак там, оп. 2п, а. е. 117, л. 4, 14.

¹⁰⁴ Winkler, C. Цит. съч., с. 89.

¹⁰⁵ ЦПА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 998, л. 154–155.

¹⁰⁶ АМВНР, оп. 2п, а. е. 115, л. 61.

¹⁰⁷ Пак там, л. 156.

¹⁰⁸ Пак там, оп. 2ш, а. е. 247, л. 21.

¹⁰⁹ ЦПА, ф. 259, оп. 2, а. е. 85, л. 18–40.

¹¹⁰ „...нашият най-силен аргумент за рудата е, че ние извънредно много се нуждаем от нея“. ЦПА, ф. 259, оп. 2, а. е. 85, л. 19.

¹¹¹ Winkler, C. Цит. съч., с. 97.

¹¹² ЦПА, ф. 259, оп. 2, а. е. 85, л. 4–10.

¹¹³ Пак там, 52–69.

¹¹⁴ Още от 1949 г. в ГДР са правени изследвания за горивността на български лигнитни въглища. Но тъй като от българска страна не са заплатени всички дължими суми, това се оказва сериозна пречка пред сключването на предложения през 1950 г. от българите нов договор за изпитания на въглища и преустройство на 17 котелни инсталации. За уреждане на въпроса на 3 февруари се провежда конференция в МВНТ. Особено остро въпросът за заплащането на дълговете е поставен от търговския представител Йотов: „През цялото време ние вършехме тези неща по партизански, като гледахме да използваме хората на всяка стъпка... Хората вече ни нямат доверие... мина вече времето, когато можехме да си играем с германците. Ние ще трябва да се считаме с факта, че те вече са държава. Ние ще трябва да си платим сметките и да сключим договора, след което ще имаме доверието на ГДР“. До юни 1951 г. всички дължими суми са изплатени и вече няма никакви пречки пред подписването на новия договор за изследването на въглищата. ЦПА, ф. 259, оп. 2, а. е. 78, л. 158–163. За формите и начините на осъществяването на научно-техническото сътрудничество на България с ГДР през този период вж. Никова, Г. СИБ и стопанското сътрудничество..., 409–420.

¹¹⁵ Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и България. С., 1989, с. 129.

¹¹⁶ Основните предмети от първа необходимост в ГДР чак до средата на 50-те години се продават срещу купони на изкуствено занижени цени с оглед спечелване пропаганд-

ната битка със Западна Германия за достигане и надминаване западногерманския стандарт на живот. За въпроса за вътрешните цени в ГДР и за задоволяване нуждите на населението като важен политически въпрос споменава в доклада си и търговския представител. ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 50, л. 191.

¹¹⁷ Пак там, оп. 2, а. е. 79, л. 3, АМВНР, оп. 3п, а. е. 115, л. 62.

¹¹⁸ АМВНР, оп. 3п, а. е. 115, л. 62.

¹¹⁹ Пак там, л. 62–63.

¹²⁰ В доклад на пълномощния министър Костов до МВНР относно задачите на дипломатическата мисия изрично се набляга върху необходимостта от икономическо подпомагане на ГДР, тъй като „стопанското стабилизиране на ГДР, особено повишаване на жизнения уровень на масите е най-добрата агитация пред западногерманското население в борбата за единство и обединение на страната. Трябва да се подчертае, че и сега немците продължават да мислят повече чрез стомаха си, отколкото с главата си“, л. 45. Теза е развита от него и на съвещанието на дипломатическите представители на България в чужбина. „Другари, не бива да има никакво търгашество. Нашите взаимоотношения, като дружески страни, не бива да бъдат задкулисни. Никакви сметки да се мамим един другото. Аз това констатирах в практиката на някои наши работници от Търговското представителство. Стопанското стабилизиране на ГДР, особено повишаване на жизнения уровень, това е най-голямата и добра агитация пред западногерманското население в борбата за единството и обединението на страната.“ Пак там, а. е. 969, л. 112.

¹²¹ Недоволството на германските власти от търговския представител стига дотам, че министър-председателят Гротевол открито поставя пред нашия дипломат въпроса: „Сега при установяването на дипломатическа мисия в Берлин ще остане ли повече тук Стефан Йотов?“ Пак там, а. е. 115, л. 63.

¹²² Борби и чистки в БКП (1948–1953). С., 2001 с. 142.

¹²³ Скоро след назначаването на новия търговски представител Атанас Попов Георги Костов отбелязва подобряването на отношението на служителите от Министерството на външната търговия на ГДР към Търговското представителство и срещането на „пълната отзивчивост на германските другари да бъдат задоволени нашите искания, въпреки трудностите, които те самите изпитват“. АМВНР, оп. 3п, а. е. 116, л. 37.

¹²⁴ ЦПА, ф. 259, оп. 2, а. е. 79, л. 3. Във връзка с тези спорове Стефан Йотов признава, че оформилото се сред германските среди убеждение, че от българска страна се прави опит да се диктуват цените на нашите стоки, отговаря, „ако не 100%, то поне 50% на истината“. Пак там.

¹²⁵ Например за циментовата пещ първоначално е поискана цена, 3 пъти по-висока от предлаганата от Западна Германия. АМВНР, оп. 2п, а. е. 116, л. 116.

¹²⁶ Във връзка с доставянето им през януари 1951 в Берлин е изпратен министърът на промишлеността А. Югов с цел съдействие за бързото и успешно приключване на преговорите. Пак там, оп. 2ш, а. е. 247, л. 50. За търговската политика на МВНР на ГДР показателни са думите на председателя на ДПК Рау пред пълномощния ни министър: „Др. Рау направи критика на работата на МВНТ на ГДР, което се ръководи от принципа: приятелите да почакаят малко, а другите не могат да чакат и трябва да им се изпълнят поръчките, че в своята работа МВНТ са повече комерсанти и по-малко политици. Др. Рау заявява, че в работата на МВНТ липсва прогресивен дух.“ Рау съобщава на Георги Костов, че е изготвил предложение до ПБ на ГЕСП „доставките за народнодемократичните страни и особено за тия, които са слабо индустриално развити като България, да имат пренюшества и предпочитания пред останалите страни.“ Пак там, оп. 2п, а. е. 116, л. 117.

¹²⁷ Обратната тенденция се забелязва в българския износ. По този повод Георги Костов пише: „Тук у всички отговорни лица е залегнало убеждението, че ние искаме да продадем само нашите леки стоки, и се въздържаеме от продажба на нашите тежки стоки или нарочно искаме високи цени за тях, за да не може да се стигне до сделка. На практика така се и получава. Договор за продажба на 7.000 тона тютюн сключихме отдавна и тютюна още не е натоварен. За пиритната руда направихме доста късно оферта и то с около 20% по-скъпо, отколкото продадохме последните 5.000 тона.“ – Пак там, л. 3.

¹²⁸ Пак там, л. 77–78.

¹²⁹ Winkler, C. Цит. съч., с. 97.

¹³⁰ ЦДА, ф. 259, оп. 2, а. е. 79, л. 3.

¹³¹ АМВНР, оп. 2п, а. е. 116, л. 78.

¹³² На съвещанието на дипломатическите представители на България в чужбина 1951 г. той препоръчва в това отношение „да се равняваме със СССР“, който единствен от Източния лагер не търгува с Бон. Пак там, оп. 3п, а. е. 969, л. 114.

¹³³ ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 50, л. 236.

¹³⁴ Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и стопанското сътрудничество... с. 410. Сключването на тази спогодба с оглед дотогавашните трудности и нежеланието на България да купува стоки на леката промишленост карат Винклер да допусне евентуална намеса отвън. Winkler, C. Цит. съч., с. 99. Но забавянето в доставката на селскостопанските продукти предизвиква особеното недоволство на германците, тъй като по време на фестивала в Берлин са изчерпани голяма част от хранителните резерви на ГДР. ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 67, л. 80.

¹³⁵ 1951 г. започва изпълнението на петгодишния стопански план на ГДР, предвиждащо реконструиране на източноевропейската индустрия с цел приоритетно развитие на тежкото машиностроене. Още през 1951 г. се слага началото на въвеждането на нови производства – тежки стругове, мощни дизелови мотори, тежки багери, камиони и параходи. АМВНР, оп. 4п, а. е. 176, л. 94–102.

¹³⁶ През юни 1951 г. е сключена т. нар. Берлинска спогодба със Западна Германия, но поради въведените от страна на САЩ ограничителни мерки пред износа на редица стоки за Източния блок тя не функционира, вследствие на неполучаването на редица предвидени по нея суровини ГДР не успява да изпълни част от ангажиментите си както към НРБ, така и към останалите социалистически страни.

¹³⁷ На 27 септември 1951 г. ГДР подписва с Москва дългосрочен търговски договор за стокообмен, предвиждащ доставката на редица необходими за немската индустрия суровини като желязо, цветни метали, руди, кокс и др., които да обезпечат работата на машиностроителните предприятия. След сключването на този договор от ДПК и МВНТ на ГДР проявяват готовност отново да преговарят със съответните български органи за доставянето на някои по-големи обекти като предачна фабрика, брикетна и хладилна инсталация и др. Многократно германците изказват недоволство от непоръчването на редица позиции по договора от българските централи, поради което германското салдо към България продължава да е пасивно. Пак там, оп. 3п, а. е. 115, л. 88.

¹³⁸ Пак там, л. 239.

¹³⁹ Winkler, C. Цит. съч., с. 99. Той предполага, че с изясняването на проблема са наговорени висши партийни кадри, тъй като две седмици по-късно зам.-министър Перпелис се извинява за поведението на търговската делегация и, за да докаже „чувствата на българския народ към Германия“, е готов да приеме германските условия. Пак там.

¹⁴⁰ АМВНР, оп. 3п, а. е. 115, л. 88.

¹⁴¹ Пак там, оп. 4п, а. е. 173, л. 150.

¹⁴² Те са обвинени в извършване на саботажи в министерството, дали отражение върху правилното снабдяване на населението с някои продукти. Пак там, оп. 4п, а. е. 175, л. 15.

¹⁴³ В един свой доклад от Берлин търговският представител критикува твърденията на някои български стопански дейци, че България няма какво да закупи от ГДР и че ГДР не удържа сроковете на доставка, изтъквайки възможността оттам да бъдат доставени комплектни обекти като текстилен комбинат, брикетна фабрика, захарен завод, целулозен завод, големи хладилници и парни котли, климатични инсталации, електроцентрали и др. ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 60, л. 33–34.

¹⁴⁴ ЦПА, оп. 6, а. е. 1652, л. 1.

¹⁴⁵ ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 50, л. 441. Възможен изход е търсен в молба към СССР за доставка на въжени линии, производство на съветско предприятие в ГДР, по българо-германския клиринг, в прехвърляне към Чехословакия или изпълняване предсрочно на някои предвидени за внос през 1953 г. обекти.

¹⁴⁶ Пак там, а. е. 51, л. 128.

¹⁴⁷ Пак там, а. е. 60, л. 12, 25.

¹⁴⁸ Не е постигнато споразумение за цените на тютюна, гроздето и други български селскостопански стоки. Особено за тютюна германците настояват да го закупят на цените, на които България е продала тютюн на Полша. Българският аргумент е, че ние купуваме от Полша на по-ниски цени. Пак там, а. е. 50, л. 225.

¹⁴⁹ Пак там, л. 11.

¹⁵⁰ Пак там, а. е. 51, л. 258.

¹⁵¹ Пак там, л. 244, 259.

¹⁵² По тази причина от правителството е взето решение при снабдяването със суровини да се дава предимство на предприятията, произвеждащи за изплащане на репарациите, след това за задоволяване на вътрешните нужди и на последно място на тези, произвеждащи за износ. Пак там, а. е. 59, л. 1-2.

¹⁵³ Пак там, а. е. 50, л. 362.

¹⁵⁴ Пак там, л. 362, 380, 389.

¹⁵⁵ Пак там, л. 162.

¹⁵⁶ Пак там, а. е. 60, л. 11.

¹⁵⁷ Пак там, л. 14.

¹⁵⁸ Пак там, л. 16-25.

¹⁵⁹ Пак там, л. 186-187.

¹⁶⁰ Пак там, л. 25-26. Продоволствените затруднения на ГДР в края на 1952 г. са свързани, според пълномощния ни министър, с неизпълнението на редица доставки от българския износ. По този повод Костов предупреждава: „Като се има предвид особеното политическо положение на ГДР ние трябва да бъдем точни и акуратни в изпълнение на своите задължения, което ми бе подсказано още през 1950 г. от председателя на СКК арм. ген. Чуйков. Др. Чуйков изрично подчерта тогава, че въпроса за изхранването на населението в ГДР е много сериозен въпрос, за решаването на който трябва да помагат всички народни демокрации.“ АМВНР, оп. 4п, а. е. 175, л. 168.

¹⁶¹ ЦДА, ф. 259, оп. 8, а. е. 60, л. 33.

¹⁶² Преглед на мемоарите на Громико, Хрушчов, Молотов, Маленков и Херншат вж. у: Richter, J. Reexamining Soviet Policy Towards Germany During the Beria Interregnum. – In: Cold War International History Project, Working paper 3, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C. 1992, 2-3.

¹⁶³ Вж. Otto, W. Sowjetische Deutschlandpolitik 1953/1953. Forschungs und Wahrheitprobleme. – In: Deutschland Archiv, 1993, H. 3, S. 948-951.

¹⁶⁴ Науиов, В. П. Был ли заговор Берия? Новые документы о событиях 1953 г. – Новая и новейшая история, 1998, № 5, 17-39. Според него Берия не е искал да отмени социалистическите преобразования в ГДР, а само да ги ограничи, прилагайки мерки, подобни на тези от новата икономическа политика в Съветска Русия през 20-те години. Пак там, с. 26.

¹⁶⁵ Филипов, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й. – Вопросы истории, 2000, № 7, 123-135. В този смисъл той говори не за „междущаствие на Берия“, а на Молотов във външнополитическите дела на СССР в този период. Пак там, с. 124.

¹⁶⁶ Джеймс Рихтер отхвърля тази идея като нереалистична, твърдейки, че още в края на май съветските ръководители са решили да не изоставят ГДР в замяна на обединена неутрална Германия и никакво предложение от западна страна не е можело да промени мнението им в късия период до ареста на Берия в края на юни. Richter, J. Цит. съч.

¹⁶⁷ Ролята на Семьонов в предисторията и историята на събитията от 17 юни 1953 г. е разгледана от Елке Шерстяной: Scherstjanoi, E. „In 14 Tagen werden Sie vielleicht keinen Staat mehr haben“. Vladimir Semenov und der 17 Juni 1953. – In: Deutschland Archiv 1998, H. 6, S. 907-937. Според нея Семьонов се държи в тези събития като „дисциплиниран съветски функционер“.

¹⁶⁸ За съдържанието на отделните проекти – Scherstjanoi, E. Die Sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953. Neue Dokumente aus dem Archiv des Moskauer Aussenministeriums. – In: Vierteljahrshefte fuer Zeitgeschichte 1998, H. 3, S. 506-513.

¹⁶⁹ За подготовката и различните проекти на нотата вж. Scherstjanoi, E. Цит. съч. 525-528.

¹⁷⁰ Wettig, G. Bereitschaft zu Einheit in Freiheit? S. 237. Само документът от 30 април съдържа предложение за намаляване наполовина на репарациите. Scherstjanoi, E. Die Sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953..., S. 514.

¹⁷¹ Пак там, с. 514.

¹⁷² Документът е публикуван от Елке Шерстяной у: Scherstjanoi, E. Die Sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953..., S. 539–543.

¹⁷³ Пак там, 540–541. Това според Шерстяной повдига въпроса, доколко може да се говори за победа на „фракцията на Молотов“ в спора по германския въпрос, доколкото предложенията в тази записка се различават коренно от по-нататъшните мероприятия. Пак там, с. 519.

¹⁷⁴ Преглед на различните версии на участващите вж. у: Филимоу, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й, с. 126.

¹⁷⁵ Според него думите му са: „ГДР? Какво означава това ГДР? Та това фактически не е истинска държава. Тя съществува само благодарение на съветските войски, даже и ако я наричаме Германска Демократична Република.“ Gromyko, A. Erinnerungen. Berlin, 1995, S. 440–441.

¹⁷⁶ Съдържанието на проектите вж. у: Scherstjanoi, E. Die Sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953..., S. 523–524, 543–546, също и у Филимоу, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й, с. 127. Първият проект от 31 май съдържа фразата „...провежданата в последно време пропаганда за необходимостта от преход към социализъм в ГДР, довела до прибързани стъпки от страна на партийните организации на ГЕСП, трябва да се разглежда като неправилна.“ У: Scherstjanoi, E. „In 14 Tagen...“, S. 922.

¹⁷⁷ За разговора и реакцията на Улбрихт вж. бележките на Гротевол у: Филимоу, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й, 127–128.

¹⁷⁸ Scherstjanoi, E. „In 14 Tagen...“, S. 924. От повечето изследователи тези думи са приети като доказателство, че Семьонов е имал сведения за очаквани безредици. Според Шерстяной обаче Семьонов е бързал поради предстоящата нота с предложения за обединение на Германия, подготвяна в МВНР на СССР. Пак там.

¹⁷⁹ За хода на събитията и реакцията на съветските власти в ГДР вж. Документи централного архива ФСБ России о событиях 17 июня 1953 г. в ГДР. – Новая и новейшая история, 2001, № 4, 73–124.

¹⁸⁰ Според него първата реакция на Берия на 17 юни е бил въпросът: „Защо Семьонов жали патроните?“ Semjorow, W. Цит. съч., с. 295.

¹⁸¹ Ветиг споменава за множество факти, говорещи за намеренията на съветското ръководство непосредствено преди 17 юни да сложи начело на ГДР друг, не така напорист и склонен към самостоятелни действия функционер. Wettig, G. Bereitschaft zu Einheit..., S. 258.

¹⁸² Пак там, 268–269.

¹⁸³ ЦДА, ф. 259, оп. 10, а. е. 82, л. 9.

¹⁸⁴ АМВНР, оп. 5п, а. е. 254, л. 39.

¹⁸⁵ Пак там, 40–42.

¹⁸⁶ За реакцията на населението в града към първите работнически протести той пише: „Голяма част от гражданството, което наблюдаваше демонстрацията, недвусмислено изказваше своето задоволство и неприкрито започна да проявява антисъветски настроения и недоволството от правителството на ГДР.“ Пак там, оп. 8п, а. е. 222, л. 20.

¹⁸⁷ Голяма пречка пред събирането на непосредствена информация от дипломатическите сътрудници по това време е въвежданият през януари 1953 г. ограничителен режим за поддържане на връзки между посолствата и държавните и обществените институти и отговорни лица, които трябва да стават само с посредничеството на МВНР на ГДР. Мерките са взети след бягството на полски дипломатически сътрудник в Западна Германия през 1952 г. и осъждането в Чехословакия за шпионаж на бившия посланик в Берлин Фишел. Пак там, оп. 7п, а. е. 977, л. 1–2.

¹⁸⁸ Завеждащият Външния отдел на ЦК на ГЕСП Петър Флорин, когото той среща по обяд на 17 юни, на въпроса му какво става, отговорил „Прошляпили – изпуснахме положението“, изразявайки недоумението си, че, въпреки че демонстрацията е започнала

много рано, той е бил извикан чак в 9 часа със задача да провежда разяснителна работа сред демонстрантите. И от други места Костов получава информации, че на събранието на партийния актив на ГЕСП на 16 юни, в условията на започнали вече работнически протести, когато всички са очаквали Улбрихт да даде конкретни указания за вземане мерки за ликвидиране недоволството и за предотвратяване на започналата стачка, такива указания не са били дадени. Пак там, л. 27.

¹⁸⁹ АМВНР, оп. 5п, а. е. 263, л. 112.

¹⁹⁰ Пак там, л. 113.

¹⁹¹ Мигев, В. Колективизацията на българското село 1948–1958 г. С., 1995, 161–164.

¹⁹² „Предложението на Берия по германския въпрос се свеждаше до отказ от курса на строителството на социализма в ГДР и до вземането на курс за превръщане на ГДР в буржоазна държава, което би означавало пряка капитулация пред империалистическите сили. Заедно с това, в последно време Берия дотам си разпаса пояса, че под флага на борба с недостатъците и забекките в колхозното строителство в народнодемократичните страни и в ГДР, у него започнаха открито да се проявяват антиколхозни възгледи, включително до предложението да се разпуснат колхозите в тези страни.“ ЦПА, оп. 5, а. е. 122, л. 14.

¹⁹³ Пак там, л. 28.

¹⁹⁴ Пак там, л. 32.

¹⁹⁵ АМВНР, оп. 5п, а. е. 262, л. 10

¹⁹⁶ Winkler, С. Цит. съч., с. 103.

¹⁹⁷ Пак там.

¹⁹⁸ ЦДА, ф. 259, оп. 10, а. е. 82, л. 21.

¹⁹⁹ АМВНР, оп. 7п, а. е. 973, л. 4.

²⁰⁰ В един свой доклад до Министерството пълномощният министър Костов отбелязва: „По случай сключването на допълнителната търговска спогодба, която имаше за задача да подпомогне правителството на ГДР след събитията на 17 юни да подобри жизненото ниво на населението, министър-председателят Ото Гротевол в Народната камара, изказвайки благодарност на правителствата за тази помощ, след Съветския съюз споме на НРБ. И сега, при водене на търговските преговори, германските другари се стремят да задоволят нашите искания.“ АМВНР, оп. 5п, а. е. 255, л. 240.

²⁰¹ Пак там, 164.

²⁰² Според посланик Костов: „Основателно или не, но у немската страна се е създало убеждението, че ние ги поставяме на заден план при удовлетворяване на техните нужди.“ АМВНР, оп. 6п, а. е. 478, л. 256.

²⁰³ ЦДА, ф. 259, оп. 11 а. е. 43, л. 111.

²⁰⁴ Пак там, л. 169–172. Делът на целия социалистически лагер е съотв. 77% в износа и 75% във вноса на ГДР.

²⁰⁵ В среща на посланик Костов с министъра на външната търговия Грегор, на която от българска страна се поставя искането за изпълнение на закъсняващите доставки на пожарните катери, тракторите, телефонната централа и др., Грегор отговаря, че след реконструкцията на индустрията на ГДР капацитетът на заводите за тежко машиностроение е нараснал, но поръчките от социалистическите страни са намалели, така че всякакви доставки с изключение на инсталации за бензин и металургически заводи могат да бъдат доставени от ГДР. Пак там, л. 165.

²⁰⁶ Winkler, С. Цит. съч., с. 103.

²⁰⁷ ЦДА, ф. 259, оп. 11 а. е. 43 с. 240.

²⁰⁸ Неговите думи към българската делегация на панаира са: „Вие сте богата страна, страна рай. Но изглежда умееете да правите само хубави изложби, но не и да търговате. Наверно сте много богати, имате си всичко и от нищо не се нуждаете.“ АМВНР, оп. 5п, а. е. 254, л. 234.

²⁰⁹ Пак там, л. 281.

²¹⁰ ЦПА, оп. 6, а. е. 1905, л. 1–2.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, Л. „50 оспорвани години“. С., 2002.
- Борби и чистки в БКП (1948–1953). С., 2001.
- Външна политика на НРБ. Т. 1. 1944–1942. С., 1972.
- Документи централного архива ФСБ России о событиях 17 июня 1953 г. в ГДР. – Новая и новейшая история, 2001, № 4, 73–124.
- Златев, З. Българо-германски отношения (1945–1949 г.) – In: Collegium Germania. T. 4. S., 2001, 163–171.
- Калинова, Е. Колко Германия? Съюзниците и съдбата на германската държава (1945–1949 г.). – Известия на Инст. по военна история, 59, 1996, 140–176.
- Калинова, Е. Българската и съветската позиция по германския въпрос до средата на 50-те години. – В: България в сферата на съветските интереси (българо-руски научни дискусии). С., 1998, 173–182.
- Калинова, Е. Победителите винаги имат право. (Съдбата на германските имуществата в България и на българските претенции спрямо Германия след Втората световна война). – In: Collegium Germania. T. 3. S., 2000, 201–225.
- Мигев, В. Колективизацията на българското село 1948–1958 г. С., 1995.
- Наумов, В. П. Был ли заговор Берии? Новые документы о событиях 1953 г. – Новая и новейшая история, 1998, № 5, 17–39.
- Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и стопанското сътрудничество между НРБ и ГДР (1949–1956). – В: Българо-германски отношения и връзки. Т. 3. С., 1981, 396–425.
- Никова, Г. Съветът за икономическа взаимопомощ и България. С., 1989.
- Никова, Г. Неуредените задължения между България и Германия след Втората световна война. – Демократически преглед 1996/1997, № 10, 417–423.
- Никова, Г. Българското стопанство между Германия и Съветския съюз. Ликвидиране на германското технологично влияние в България. – Истор. преглед, 1999, № 3–4, 70–112.
- НРБ – ГДР. Дружба и сътрудничество. С., 1979.
- Филимов, А. М. СССР и ГДР: год 1953-й. – Вопросы истории, 2000, № 7, 123–135.
- Badstuebner, R., W. Loth (Hg.) Wilhelm Pieck – Aufzeichnungen zur Deutschlandpolitik 1945–1953. Berlin, 1994.
- Gromyko, A. Erinnerungen. Düsseldorf u. a., 1989.
- Harrison, H. M. Driving the Soviets Up the Wall. Soviet-East German Relations, 1953–1961. Princeton University Press, 2003.
- Ilme-Tuchel, B. Die DDR. Stuttgart, 2002.
- Laufer, J. Die UdSSR und die Urspruenge der Berlin-Blockade 1944–1948. – In: Deutschland Archiv 1998, H. 4, S. 564–579.
- Loth, W. Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte. Muenchen, 1996.
- Otto, W. Sowjetische Deutschlandpolitik 1953/1953. Forschungs und Wahrheitprobleme. – In: Deutschland Archiv, 1993, H. 3, S. 948–951.
- Richter, J. Reexamining Soviet Policy Towards Germany During the Beria Interregnum. – In: Cold War International History Project Working paper 3, Woodrow Wilson International Center for Scholars. Washington, D. C. 1992.
- Scherstjanoi, E. Die Sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953. Neue Dokumente aus dem Archiv des Moskauer Aussenministeriums. – In: Vierteljahrshefte fuer Zeitgeschichte 1998, H. 3, S. 497–549.
- Scherstjanoi, E. „In 14 Tagen werden Sie vielleicht keinen Staat mehr haben“. Vladimir Semenov und der 17 Juni 1953. – In: Deutschland Archiv 1998, H. 6, S. 907–937.
- Semjonow, W. Von Stalin bis Gorbatschow. Ein halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission 1939–1991. Berlin, 1995.
- Wettig, G. Die Stalin-Note vom 10 Maerz 1952 als geschichtswissenschaftliches Problem. – In: Deutschland Archiv 1992, H. 2, S. 157–167.

Wettig, G. Sowjetische Wiedervereinigungsbemuehungen im ausgehenden Fruehjahr 1953? – In: Deutschland Archiv 1992, H. 9, S. 943–954.

Wettig, G. Die Deutschland-Note vom 10 Maerz 1952 auf der Basis diplomatischer Akten des russischen Aussenministeriums. – In: Deutschland Archive 1993, H. 7, S. 786–805.

Wettig, G. Zum Stand der Forschung ueber Berijas Detschland-Politik im Fruejahr 1953. – In: Deutschland Archiv 1993, H. 6, S. 674–683.

Wettig, G. Bereitschaft zu Einheit in Freiheit? Die sowjetische Deutschlandpolitik 1945–1955. Muenchen, 1999.

Winkler, C. Zu den Beziehungen zwischen der Volksrepublik Bulgarien und der Deutschen Demokratischen Republik 1949–1957. – Bulgarian Historical Review, 2002, No 1–2, 80–124.